

- WATER
- CULTUUR
- NATUUR
- ENERGIE
- ECONOMIE

AMBITIEDOCUMENT HET FRIESE IJSSELMEERGEBIED RUST, RUIMTE EN REURING IN EEN VERANDERENDE WERELD

AMBITIEDOCUMENT

HET FRIESE IJSSELMEERKUSTGEBIED

RUST, RUIMTE & REURING
IN EEN VERANDERENDE WERELD

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING	4
1.1	Wie zijn wij?.....	5
1.2	Leeswijzer	6
1.3	Omvang van de opgave	7
2.	WAAROM EEN AMBITIE DOCUMENT?	8
2.1	Regionale karakter en versterking van de identiteit	8
2.2	Verantwoordelijkheid nemen voor mensen, natuur en economie.....	9
2.3	Keuze voor thema's die passen bij het gebied	10
2.4	Uitgangspunten en doelen van het ambitiedocument	11
3.	ONS FRIESE IJSSELMEERKUSTGEBIED	12
3.1	Ontstaansgeschiedenis van het gebied	12
3.1.1	De oudste kenmerken van het landschap	12
3.1.2	Economische ontwikkelingen.....	12
3.1.3	Landbouw.....	15
3.1.4	Natuur	19
3.1.5	Recreatie	20
3.2	Uitgangspunten door verschillende transities	23
3.2.1	Klimaatverandering op komst.....	23
3.2.2	Energietransitie van fossiel naar duurzaam is noodzakelijk	24
3.2.3	Wereldwijde afname van biodiversiteit en grondstoffen	25
3.2.4	Groei van de wereldbevolking	26
3.2.5	Demografische transitie.....	27
3.3	Toekomstige ontwikkelingen	28
4.	ONZE AMBITIES	30
4.1	Water	30
4.2	Cultuur	32
4.3	Natuur	32
4.4	Energie	33
4.5	Economie	34
4.5.1	Circulair	35
4.5.2	Recreatie & Toerisme	35
4.5.3	Landbouw.....	37
5.	EFFECTEN VAN ONZE AMBITIES	38
6.	ONZE VISIE OP DE REALISATIE VAN DE AMBITIES	41
6.1	Willen	41
6.2	Organiseren	41
6.3	Doen	42
7.	SAMENVATTING	43
	BIJLAGE 1 - ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN HET GEBIED	44
	BIJLAGE 2 - UITGANGSPUNTEN DOOR VERSCHILLENDE TRANSITIES	54
	BRONNENLIJST	60
	VERKLARENDE WOORDENLIJST	61

1. INLEIDING

1.1 WIE ZIJN WIJ?

Dit document is geschreven om de ambities weer te geven die wij als betrokken overheidsbesturen voor het Friese IJsselmeerkustgebied hebben geformuleerd tot 2050. Wij zijn de bestuurders van de provincie Fryslân, het Wetterskip Fryslân en de gemeenten Súdwest-Fryslân en De Fryske Marren. De ambities zijn gevoed met input van verschillende stakeholders/belanghebbenden

1.2 LEESWIJZER

- In hoofdstuk 1 is beschreven wie de ambities hebben geformuleerd, hoe het ambitiedocument gelezen moet worden en wat de omvang van de opgave is.
- In hoofdstuk 2 worden de uitgangspunten en de doelen van het ambitiedocument benoemd. Hier wordt ook aangegeven welke vijf overkoepelende thema's gekozen zijn om de ambities vorm te geven. Dit zijn: Water, Cultuur, Natuur, Energie en Economie. Deze worden door middel van het People-Planet-Profit duurzaamheidsmodel maatschappelijk geborgd.
- Hoofdstuk 3 geeft in hoofdlijnen de ontstaansgeschiedenis van het Friese IJsselmeerkustgebied weer. Daarbij worden de ontwikkelingen en uitdagingen in de landbouw, de natuur en recreatie & toerisme apart toegelicht. Daarna worden de belangrijkste wereldwijde uitdagingen beschreven en tenslotte wordt aangegeven welke technische ontwikkelingen verder nog invloed kunnen hebben in de toekomst. Voor meer achtergronden over dit hoofdstuk zijn aparte bijlagen opgenomen.
- In hoofdstuk 4 wordt voor alle onderdelen uit hoofdstuk 3 aangegeven welke kansen zij met zich meebrengen. Deze kansen worden samengebracht in de gekozen vijf overkoepelende thema's. De samengebrachte kansen worden vertaald naar de bestuurlijke ambities voor het gebied, per thema. Vanwege het maatschappelijk gewicht van bepaalde onderwerpen worden deze als sub-ambities ondergebracht in een overkoepelend thema.
- In hoofdstuk 5 is in een matrix weergegeven wat de verwachte effecten van de ambities in 2050 zullen zijn.
- In hoofdstuk 6 wordt de visie op de realisatie van de ambities gegeven. Hierin staat breed verwoord en grofstoffelijk aangegeven hoe procesmatig de samenwerking tussen overheden en stakeholders verloopt en op welke manier de uitvoering van de ambities wordt georganiseerd.

1.3 OMVANG VAN DE OPGAVE

Wij kijken in dit ambitiedocument naar het Friese IJsselmeerkustgebied vooruit naar 2050. Dit doen wij om te kunnen aansluiten op het proces van de Agenda IJsselmeergebied 2050 én om inhoudelijke invulling te kunnen geven aan het Friese deel daarvan. Vanuit het Rijk is het IJsselmeer zelf de afbakening. Wij zoeken in dit ambitiedocument ook de verbinding met het daaraan gelegen achterland. Dit ambitiedocument slaat een brug naar Agenda IJsselmeergebied 2050, de interprovinciale Gebiedsagenda IJsselmeer 2050 die daar invloed op wil uitoefenen (plan van vier provincies waaronder provincie Fryslân¹) en het gehele Friese IJsselmeergebied. Wij hanteren vooraf geen harde fysieke afbakening van het gebied tussen de IJsselmeerkuststrook en het achterland. Als het de uitvoering van de ambities ten goede komt, dan worden die opgerekt.

¹ Het gaat om de Interprovinciale Gebiedsagenda IJsselmeergebied 2050 (IPGIJ). Met dit document proberen de provincies Overijssel, Flevoland, Noord Holland en Fryslân hun invloed uit te oefenen op het proces van de Agenda IJsselmeergebied 2050.

2. WAAROM EEN AMBITIE DOCUMENT?

Met dit document willen wij op hoofdlijnen invulling geven aan de wensen en ambities die er in onze regio leven. Wij doen dit aan de hand van de onderscheidende kenmerken van ons regionaal karakter. Deze hebben wij samengebracht in de vijf overkoepelende thema's: Water, Cultuur, Natuur, Energie en Economie. Binnen deze thema's worden wij als regio geconfronteerd met verschillende uitdagingen die we zullen moeten aanpakken. Met gezamenlijk geformuleerde en gedragen ambities, werken wij aan een procesmatige aanpak met ruimte voor wensen van verschillende stakeholders uit de Mienskip².

2.1 REGIONAAL KARAKTER EN VERSTERKING VAN DE IDENTITEIT

Wij willen versterking van de identiteit van het gebied. Onze Friese IJsselmeerkust is uniek. Na de voltooiing van de Afsluitdijk in 1932, is nergens langs het IJsselmeer de kustlijn zo in haar oorspronkelijke staat gebleven als hier. Met haar kapen en baaien, authentieke vissersstadjes, dorpjes in het achterland, het achter de dijk gelegen open weidegebied, de kop-hals-romp boerderijen, het Friese merengebied en de kliffen en de bossen van Gaasterland, is dit een uniek en kenmerkend landschap. Hier ontvouwt zich een historisch stuk Friesland, waar de sporen van de natuurlijke krachten en de menselijke invloed in het landschap terug zijn te vinden. De strijd tegen het water heeft de regio gevormd; vanaf het begin van de aanwezigheid van de mens in het gebied tot nu én in de toekomst.

De unieke kwaliteiten rust en ruimte in een open, groene en waterrijke omgeving kenmerken het Friese IJsselmeerkustgebied; het leeft, maar je ervaart er ook rust en ruimte. Het streekeigen cultureel erfgoed is bepaald door de Friese volksaard die zich uit in de Friese taal, het Mienskipsgedoele en de wens tot zelfvoorzienendheid. Het zijn deze waarden die in het DNA van het gebied zitten, het typeren en beschermd dienen te worden. Deze waarden bepalen tegelijkertijd ook de dynamiek in de maatschappelijke ontwikkelingen die tussen nu en 2050 op ons afkomen. Het materieel en immaterieel erfgoed, de Friese meren, de dijken, de bossen, het open weidelandschap. Dit zijn de unieke kenmerken, die ingezet moeten worden om toekomstige uitdagingen van het gebied het hoofd te bieden.

² "Mienskip" is het Friese woord voor "samenleving" of "gemeenschap".

2.2 VERANTWOORDELIJKHEID NEMEN VOOR MENSEN, NATUUR EN ECONOMIE

De invloed van de mens op de vorming van het landschap is in de tijd sterk toegenomen. De economische ontwikkelingen die verschijnen, brengen welvaart en groeien voort of maken plaats voor andere ontwikkelingen. Mens en natuur hebben tot circa 1850 in redelijke balans met elkaar kunnen bestaan. Maar vanaf dat moment krijgen de toenemende welvaart en de toepassing van nieuwe technologische ontwikkelingen een keerzijde.

In het tweede decennium van de 21e eeuw leven wij in een tijd dat digitale netwerken de wereldwijde communicatie van inwoners ondersteunen en de wereld economische krachten voortstuwen, maar ook dat de grondstoffenvoorraad schaars wordt, menselijk handelen de natuur verder onder druk zet en door de nog door fossiele brandstoffen aangedreven wereldeconomie een klimaatverandering optreedt. In 2050 wonen er naar verwachting 7 miljard mensen aan de kusten voor wie de klimaatverandering grote gevolgen zal hebben. Het lijkt zo ver weg, maar het is dichtbij en raakt ons direct!

People-Planet-Profit

Wij staan op een keerpunt in de tijd waarin de mens de natuurkant te lang heeft veronachtzaamd en gedwongen is pas op de plaats te maken om te kunnen overleven. In dit ambitiesdocument willen wij daarom uitgaan van een ontwikkeling, waarin mensen, natuur en economie met elkaar in evenwicht komen, omdat het niet anders kan! Evenwichtig en juist gebruik van de natuur geeft een impuls aan de lokale/regionale economie. Daarom nemen wij de 'People, Planet, Profit' gedachte als principe-uitgangspunt, waarbij wij streven naar een plus op alle ambitievlakken binnen de drie PPP-categorieën.

Verbinding met de wereld om ons heen

Wij plaatsen ons Friese IJsselmeerkustgebied in de brede context van wereldwijde ontwikkelingen, niet alleen vanwege haar verbondenheid met die wereldeconomie, maar ook omdat het gebied historisch gezien altijd al verbindingen met de wereld daarbuiten had. Tegelijkertijd grijpen wij de kans om de toekomstige ontwikkelingen te belichten die kansen bieden voor het gebied.

2.3 KEUZE VOOR THEMA'S DIE PASSEN BIJ HET GEBIED

Wij kiezen voor hoofdthema's die passen bij het karakter van het Friese IJsselmeerkustgebied. Dit zijn Water, Cultuur, Natuur, Energie en Economie. Niet alleen omdat zij horen bij het gevoel wat zij oproepen als men aan het gebied denkt, maar ook omdat dit krachten zijn die in het verleden het gebied hebben vormgegeven. Omdat wij ervan overtuigd zijn dat zij dat ook in de toekomst zullen doen, vertalen wij onze ambities naar deze thema's.

De manier waarop de thema's zich tot elkaar verhouden geven wij weer in de afbeelding van de bemalingsmolen, hieronder. De thema's Water, Cultuur, Natuur en Energie op de wieken richten zich naar het roer van de Economie.

Tenslotte geven wij aan op welke manier wij de uitdaging aangaan om de ambities gestalte te geven. Wij willen samen met maatschappelijke partners en bedrijfsleven komen tot uitvoering en financiering in een adaptief investeringsprogramma voor het Friese IJsselmeerkustgebied tot 2050.

2.4 UITGANGSPUNTEN EN DOELEN VAN HET AMBITIEDOCUMENT

Hieronder hebben wij onze uitgangspunten en doelen geformuleerd. Dit zijn de kaders die we onszelf opleggen om tot ambities binnen de thema's te komen.

Uitgangspunten:

- onze kwaliteiten beter ontwikkelen;
- ons sociaaleconomisch profiel verbeteren;
- het regionaal woon- en leefklimaat versterken;
- initiatieven vanuit de samenleving faciliteren;
- regionale ontwikkelingen waarnemen en stimuleren;
- koppelen aan provinciale, landelijke en Europese ontwikkelingen.

Doelen:

- de identiteit van het gebied (unique sellingpoints) versterken;
- de sectorale uitdagingen integraal binnen veranderingsprocessen oppakken en inspelen op kansen door toekomstige ontwikkelingen;
- komen tot een adaptief investeringsprogramma tot 2050 met maatschappelijke partners.

3. ONS FRIESE IJSSELMEERKUSTGEBIED

3.1 ONTSTAANGESCHIEDENIS VAN HET GEBIED

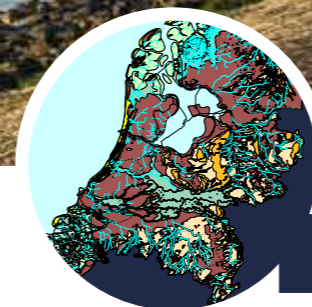
Het landschap van het tegenwoordige Friese IJsselmeerkustgebied vertelt een verhaal dat blootlegt hoe de vorming daarvan door natuurkrachten en in toenemende mate door menselijk handelen tot stand is gekomen. In bijlage I wordt uitgebreid ingegaan op de belangrijkste onderwerpen die in deze paragraaf benoemd zijn.

3.1.1 DE OUDSTE KENMERKEN VAN HET LANDSCHAP

Terwijl IJstijden en de warmere periodes elkaar afwisselen, wordt in de voorlaatste IJstijd de Gaasterlandse Klif opgeworpen door voortstuwend landijs. In de warmere periode na de laatste IJstijd, vestigen jagers-verzamelaars zich hier en vertrekken weer. In een eeuwen durend spel waarin de Noordzee binnestroomt en zich weer terugtrekt, wordt vanaf 5.000 v Chr. Noord-Nederland gevormd en verrijkt met klei, zand en veenlagen. Mensen stappen langzaam over van een rondtrekkende levensstijl naar een vestigend boerenbestaan. 600 v Chr. worden de eerste terpen gebouwd. Rond 100 na Chr. ontstaat er een brede geul waaruit later de Zuiderzee ontstaat. In de veengebieden van het zuiderzeegebied brengt de mens afwateringen aan. Bedoeld om grond te bewerken, zorgen ze onbedoeld voor inklinking en bodemdaling. Na stormen eigent de Zuiderzee zich deze gronden weer toe.

3.1.2 ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

De invloed van de mens neemt toe, met groeiende economisch gedreven kracht. Al in de laat-Romeinse tijd en in de vroege middeleeuwen wordt de doorvaartroute naar het Noordzeegebied gebruikt voor vervoer en handel. Vanaf 800 wordt het landschap als maar meer beïnvloed door economische ontwikkelingen en technische innovaties. Friese Zuiderzeekust is tussen 800 en 1300 de poort tot handel met het gehele Zuiderzee, Noordzee- en Oostzeegebied. Stavoren ontwikkelt zich vanaf de 8e eeuw tot een voor-aanstaande Hanzestad. Ook Harlingen, Makkum, Workum, Molkwerum en Lemmer ontwikkelen zich. Aan deze bloei komt een eind als, door stormen en menselijke invloeden, de ligging van de geulstroom rond 1300 zich westwaarts verplaatst. Hierdoor kunnen Amsterdam en het gewest Holland zich ontwikkelen. Op de kruispunten van waterwegen landinwaarts ontstaan steden als Sneek, Bolsward, IJlst en Sloten.

TERPENLANDSCHAP

ZUIDERZEE

Vos, P. & S. de Vries 2013: 2e generatie palaeogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0). Deltares, Utrecht. Op 7 september 2018 gedownload van www.archeologiein nederland.nl.

De strijd tegen het water

Rond 1200 worden de eerste dijken aangelegd aan de Friese kust voor veiligheid van kustplaatsen en achterland. In dezelfde tijd worden zijlen (Fries voor sluizen) aangelegd die overtollig water uit het achterland afvoeren en voor bescherming zorgen tegen de zee. Dit verbetert de vaarbewegingen naar het achterland. Op de vlakke binnendijkse landen en op de terpen ontwikkelt zich het boerenbedrijf, dat nog vaak wordt gecombineerd met visserij of binnenvaart. Grote gebieden staan een deel van het jaar onderwater of zijn moeilijk toegankelijk. Daarom zijn waterwegen essentieel voor de handel, binnen het achterland als over de zeeën. Hierdoor ontstaan er vanaf 1500 veel kleine scheepsbouwbedrijfjes.

De afwatering verbetert en met het verstrijken van de eeuwen wordt daarover veel kennis opgebouwd. Door de verschillende bodemsoorten (vooral klei en veen) ontstaat in het gebied een afwateringsstelsel met verschillende polderniveaus. Er worden organisatievormen bedacht om dit te beheren. Dit zijn de voorlopers van de Waterschappen. Met het gebruik van afwateringsstructuren doen ook processen van inklinking en bodemdaling hun intrede in het gebied. Bepaalde ontwikkelingen zoals de zelnering (zel = zout, nering = bedrijvigheid) versterken dat. Zo dankt een groot deel van de Friese meren uit de zuidwesthoek van Friesland haar bestaan aan de Zelnering. Een aantal daarvan zijn later landbouwgrond geworden door inpoldering en ontwatering (de droogmakerijen).

Kalkovens, visserij en scheepsbouw

In Makkum ontstaat in de 16e eeuw de fabricage van stenen voor woningbouw. Er ontstaat een omvangrijk complex van kalkovens, waarin men schelpen verbrandt voor kalk, als grondstof voor specie. Deze wordt verhandeld en via het water vervoerd. Later ontwikkelt Makkum de tegelindustrie en Makkumer aardewerk. Hoewel er altijd al visserij in het gebied voorkwam, is visserij tot de 19e eeuw vooral een bijverdiende geweest. Pas tussen 1850 en 1900 ontstonden de eerste vissersvloten. Na het dichten van de Afsluitdijk in 1932 is de Friese Zuiderzeevervisserij sterk teruggelopen. Er was een tijdelijke verschuiving van Wadvisserij naar Makkum. Tenslotte versterkt het verbod op kuilvisserij op paling in 1970 de neerwaartse visserij tendens. Ondanks de handelsbetrekkingen en het belang van schepen in het gebied heeft er zich - tot in

de 20e eeuw - geen grote eigen scheepsbouw ontwikkeld. Wel zijn er vanaf 1500 al veel kleine scheepsbouwbedrijfjes. In de 17e en 18e eeuw hebben Makkum, Workum, Molkwerum, Stavoren en Lemmer eigen scheepswerven. Velen gingen failliet, omdat ze vasthouden aan houten scheepsbouw. In Workum schakelt men rond 1900 over op ijzeren scheepsbouw, waaronder stoomboten, klippers en skûtsjes. Nationaal bekend is het skûtsjesilen, een populair Fries cultuuroed. Dit is een, 's zomers jaarlijks terugkerende, serie van zeilwedstrijden op de Friese Meren.

Door de toenemende belangstelling voor watersportrecreatie in de 20e eeuw ontstaat groei in productie en onderhoud van zeil- en motorvaartuigen. Hierdoor ontstaat een verschuiving van de maakindustrie van vrachtvaart naar recreatievaart. Men innoveert met metaal - en later ook kunststof toepassing op de vaartuigen. Scheepswerf Royal Feadship - De Vries in Makkum specialiseert zich in de 20e eeuw in luxe jachtbouw van grote exclusieve zeewaardige jachten. De werf concurreert op de internationale markt en is de scheepsbouw trots van de regio. Zij heeft dependances in heel Nederland en veel gespecialiseerde lokale bedrijvigheid ontleent haar bestaansrecht hieraan.

Lokale kennis en kunde van Waterkwaliteitstechnologie

De strijd tegen het water die het gebied kenmerkt, maakt dat de technische innovaties rondom water elkaar opvolgen. De aanleg van de dijken leidt tot de behoefte om overtollig water binnendijs af te voeren. De aanleg van de zijlen is het gevolg, waar ook binnenscheepvaart en scheepsbouw van profiteert. Ontwatering leidt op veenbodemplaatjes tot inklinking en bodemdaling. Daaruit volgt waterorganisatie rondom de ontstane verschillende polderniveaus. Een deel van de, door zeldnering ontstane meren, zijn later weer drooggelegd voor de landbouw (droogmakerijen). Opgedane kennis maakt dat anno 2018 in het Friese IJsselmeerkustgebied een bedrijfstak is ontwikkeld die zich met waterbeheer bezighoudt en meedraait op wereldniveau, met bedrijven als Landustrie, Spaans Babcock en Paques. Daarnaast is in Leeuwarden het kennisinstituut voor watertechnologie Wetsus ontstaan.

MKB en werklocaties

Het MKB is goed voor 80 tot 85% van de arbeidsplaatsen in de regio. Daarmee vormt het MKB dé basis van de regionale economie. Vaak gaat het om bedrijven die een sterke regionale binding hebben, maar toch veelal internationaal actief zijn. Daarnaast vormen de werklocaties een belangrijk onderdeel van de regionale economie.

3.1.3 LANDBOUW

Landbouw is zó verweven met én karakterbepalend geweest vóór de Friese cultuur en het landschap, dat deze sector van werkgelegenheid hier apart wordt uitgelicht.

De oudste vormen

Het gemengde bedrijf is de oudste vorm van landbouw die we kennen in het gebied. Op de terpen vinden we kleinschalige akkerbouw, veeteelt, jacht en visserij. Het boeren in het achterland werd in de middeleeuwen gecombineerd met werk als visser of binnenvaartschipper. Als door nieuwe teeltmethoden de landbouwproductie in heel Europa geleidelijk stijgt, neemt ook de vraag naar meer opslagruimte toe. Rond 1700 verschijnen de voor Friesland kenmerkende kop-hals-romp boerderijen die daaraan voldoen. Er treedt specialisatie op: akkerbouw of veeteelt. Met deze Friese cultuurboerderijen groeit de veestapel per veeteeltbedrijf van 12-15 naar 25-30 stuks grootvee. Hier spreken we van de eerste schaalvergrotingsgolf in de landbouw.

Landbouw innovaties

Rondom 1870 en later, volgt er door allerlei technische - en organisatorische innovaties een gouden tijd voor de Friese boeren. In 1879 wordt het Friese Stamboek FRS opgericht. Er wordt gericht gefokt op melkproductie en kracht. Innovaties maken van de boter- en kaasproductie een belangrijke vorm van inkomsten. Tussen 1888 en 1913 worden er diverse boerencoöperaties opgericht, waaruit de melkfabrieken ontstaan die zuivelproducten voor het eerst op grote schaal produceren. Mechanische koeling zorgt voor een sterke groei van export van boter en kaas. Tussen 1914 en 1945 wordt kunstmest ontwikkeld. Hiermee wordt de veengrond beter geschikt gemaakt als landbouwgrond.

KOP-HALS-ROMP BOERDERIJ

Wederopbouw en overproductie

Na de Tweede Wereldoorlog is de wederopbouw van Europa leidend. Voedselproductie is topprioriteit en schaalvergroting en mechanisatie hét middel om die op het gewenste peil te brengen. Met Europese subsidies blijven de prijzen voor de consument laag en de verdiensten voor de boeren goed. De tweede schaalvergrotingsgolf (zeventiger jaren): met de ligboxenstallen kan de veestapel per bedrijf groeien naar 70-80 stuks grootvee en komt de agro-industrie tot bloei. De schaalvergroting leidt tot overproductie, dit leidt tot Europese wetgeving waarin melkquota worden vastgesteld. De Wet Milieubeheer van 1994 perkt de landbouw verder in.

Grootschalige veeteelt

De laatste schaalvergrotingstendens in de veeteeltsector vond plaats tussen 2000 en 2018 waarbij veestapels zijn gegroeid naar 200-350 stuks grootvee per bedrijf. Vanaf 2009 wordt het uitrijden van mest verboden en mestinjectie voorgeschreven. De Europese wetgeving begrensd de mogelijkheden van de groei door nieuwe richtlijnen en trekt de melkquota in 2015 in. Als oplossing voor het mestprobleem op bedrijfsniveau en als aanvullende bedrijfstak zien we af en toe mestvergisters in het landschap verschijnen. Deze worden met gemengde gevoelens door de omgeving ontvangen.

Veenweidegebieden

In het IJsselmeerkustgebied komen ook veenweidegebieden voor die voor landbouw worden gebruikt en qua bodemopbouw verschillen. Afhankelijk van de bodemopbouw speelt hier in meer of mindere mate de ontwikkeling van inklinking van de bodem door wateronttrekking voor de landbouw. Het raakt de Klimaatverandering door de afgifte van CO₂ bij de afbreek van organische stoffen uit de veenbodem. De inklinking heeft bodemdaling tot gevolg. En dat heeft gevolgen voor landbouw, infrastructuur, vastgoed en binnendijks waterpeilbeheer. De Friese overheden werken, vanuit de in 2015 gezamenlijk opgestelde Veenweidevisie, samen met andere instanties aan een aanpak voor heel Friesland. In de uitvoering die volgt op dit ambitiedocument zullen wij daar vanuit het IJsselmeerkustgebied zoveel mogelijk op aansluiten. Om die reden wordt er in dit ambitiedocument verder geen aandacht aan de veenweideontwikkelingen besteed.

Bijzondere positie Nederlandse landbouw

Nederland neemt een bijzondere positie in de wereldlandbouw-productie in. Door de combinatie van toegepaste kennis (Wageningen Universiteit), nationale landbouw organisatie (LTO en Agro-industrie), nationaal - en regionaal waterbeheer (Rijk en Waterschappen), intensieve en gespecialiseerde mechanisatie, sterke lobby in Brussel en de goede Nederlandse wereldhandelspositie zijn wij in staat de hoogste productie per m² te realiseren en tot een uitstekende zuivel- en landbouwexport te komen. Dat heeft Nederland en de provincie Friesland veel goeds gebracht, maar het heeft ook een schaduwkant.

MESTVERGISTER

MEGASTALLEN

BEMESTING

Kantelpunt balans natuur en landbouw rondom 1850

Tot aan 1850 zijn de landbouw ontwikkelingen nog in balans met de natuur. Grotendeels grondgebonden en hoofdzakelijk gericht op lokale productie en lokale afzet. Het ontstane waterrijke, vlakke platteland is goed voor flora en fauna. Daarna ontstaan de belangrijkste veranderingen met effect op de natuurwaarden. De ontstane grond-ongebonden intensieve veehouderij heeft overproductie en mestoverschotten tot gevolg. Lagere normeringen voor mestgiften zorgen voor een verlies van veerkracht in de bodem; uitputting treedt op. Het uitspoelen van fosfaten naar het grondwater heeft effect op de regionale drinkwaterwinning. Fosfaatverrijking beïnvloedt de natuurwaarden. Biodiversiteit en landschapsdiversiteit nemen af door moderne productiemethoden. Wat Flora en Fauna betreft is er aan de ene kant een algemene afname van soorten terwijl aan de andere kant een specifieke toename is van ongewenste soorten, waaronder predatoren en exoten. Daarnaast loopt het weidevogelbestand in aantallen terug, ondanks provinciale weidevogelbeheervergoedingen.

Van historie vindt er in Gaasterland gemengd bedrijf plaats. De afgelopen jaren is er in dit gebied een veranderend gebruik van landbouwgrond waar te nemen. Ook is er de afgelopen jaren een veranderend gebruik van landbouwgrond in Gaasterland te zien. Steeds meer percelen worden aangewend voor bloembollenteelt. Hierdoor verdwijnt steeds meer grasland. De teelt zorgt voor overlast door verstuiwing van de nagenoeg kale percelen in combinatie met zware bestrijdingsmiddelen. Dit zorgt voor onrust in de Mienskip. Het zo unieke Friese weidelandschap - één van de kernwaarden van het gebied - wordt steeds minder uniek.

Alternatieven

Er zijn ook andere signalen. Een deel van de boeren stapt over op biologisch boeren en haalt de verdienste uit de meerprijs die er op het biologische product ligt. In juni 2018 publiceert het dagblad Trouw een opinieonderzoek onder bijna 2.300 boeren en boerinnen. Hieruit blijkt dat de helft binnen tien jaar wil overschakelen naar een duurzamere vorm van landbouw. Zo ontstaat een beweging naar natuur inclusieve landbouw. Ook wordt er binnen een agrarisch collectief nabij Workum samengewerkt voor verbetering van de weidevogelstand langs de Friese IJsselmeerkust. Ondersteunt door de provincie werken zij samen met natuurorganisaties en It Wetterskip Fryslân. Hun beheersgebieden zijn niet robuust genoeg voor de gehele kuststrook.

WEIDVOGELS

3.1.4 NATUUR

Met de tijd zijn ook de natuurwaarden veranderd in het gebied. Als vanaf het jaar 800 de economische ontwikkelingen toenemen, ontstaan er ook andere natuurlandschappen. De Zuiderzee is onderdeel van een stelsel van kreken, kwelders en geulen dat met het getij water in en uit het gebied brengt en tegelijkertijd het water van de IJssel en de Vecht afvoert. Aan de kust en landinwaarts wordt het landschap steeds meer vormgegeven door economische activiteiten. Als natuurkrachten in het spel zijn, ontstaan er door stormen en overstromingen soms grotere meren. Waarvan sommige later ook weer ontwaterd raken. De aanleg van de dijken vanaf 1200 heeft als doel de invloed van de natuurkrachten terug te dringen. Als de Zuiderzeestadjes aan de kust en de landbouw landinwaarts zich verder ontwikkelen, krijgt het landschap de eerste uiterlijke kenmerken die we nu nog steeds herkennen.

Effecten door landbouw

Met de toenemende rationalisatie in de landbouw in de 20e eeuw nemen de plas-dras locaties landinwaarts sterk af. Ook verdwijnt het traditionele kleine geultjespatroon in de weiden door de aanleg van drains. De fosfaatrijke mestinjectie heeft effect op het bodemleven en leidt tot uitspoeling van nuttige mineralen. Depositie van stikstof tast de bossen aan door verzuring. De bossen van Gaasterland en de overige Natura2000 gebieden langs de Friese IJsselmeerkust ondervinden hier last van.

Gevolgen van de Afsluitdijk

Na het dichtenvan de Afsluitdijk in 1932 is de ecologische kwaliteit in het dan ontstane IJsselmeer sterk achteruit gegaan. Het ontbreken van gradiënten wordt algemeen beschouwd als een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van de natuurwaarden van het IJsselmeer. Daarnaast is het peilregime van belang. De huidige regulering van het IJsselmeer is tegennatuurlijk, waarbij het winterpeil laag is en het zomerpeil hoog. Er vindt alleen zeer beperkte, gecontroleerde doorstroming plaats, wanneer er wordt gespuid bij eb en gesluisd voor de scheepvaart. De verbinding met Waddenzee en met het achterland (binnendijs Friesland) is minimaal. De migratie van vissen via de IJsseldelta en de visstand zijn dramatisch afgenomen.

Bestaande natuurwaarden

De natuurwaarden buitendijs bestaan uit zandplaten, slikken en de Gaaster klif. De waarden, die voorheen door de getijden onder water kwamen te staan, blijven nu als eilanden voor de kust liggen. Hier ontstaan nieuwe natuurwaarden. Het zijn inmiddels vogelrijke, natte, zoetwatergebieden geworden, met nieuwe paaigebieden voor sommige vissoorten.

MAKKUMER STRAND

GAASTERLANDSE BOSSEN

3.1.5 RECREATIE

Een goed te onderbouwen schatting uit beschikbare gegevens van de overheden zegt dat ongeveer 10% van de beroepsbevolking in het Friese IJsselmeerkustgebied werkzaam is in de recreatiesector. Het belang van recreatie voor de werkgelegenheid in het gebied is daarmee groot. Daarom wordt ook recreatie apart toegelicht.

Een jonge historie

Van alle economische ontwikkelingen is recreatie de jongste. Begin 20e eeuw komt toerisme voorzichtig op gang, doordat de elite de historische pracht en praal van de Zuiderzeestadjes bezoekt. Rondom 1910 is er het begin van een strand- en badcultuur en ontstaan de eerste sport- en zeilverenigingen. Het gebied werd gewaardeerd om haar stilte, de Zuiderzeecultuur en de verzichten aan beide kanten van de dijk.

Na de Tweede Wereldoorlog stijgt de welvaart langzaam maar gestaag. Met meer vrije tijd, de auto als vervoermiddel, de invoering van vakantie en geld daarvoor, komt recreatie voor meer mensen beschikbaar. Eind jaren '50 worden de eerste campings geopend in Hindeloopen en Lemmer. In Makkum ontstaat De Holle Poarte en in Workum It Soal. Er is een groeiende markt in de watersport. Het Friese merengebied stond al bekend als zeilregio; de motorvaart kan daar goed bij aansluiten. Door het toenemen van de faciliteiten langs de vaarroutes, stijgt het aantal toeristen dat komt voor de watersportrecreatie en de unieke kwaliteiten van het gebied. Tegelijkertijd ontwikkelt zich de horeca aan en langs het water. Er komen jachthavens in Stavoren en Lemmer en stranden in Makkum, Workum en Lemmer. Ook wordt in 1998 het Woudagemaal in Lemmer opgenomen in de UNESCO Werelderfgoedlijst.

BAD CULTUUR

WATERRECREATIE

Recente ontwikkelingen

Met de recente afronding van het Friese Merenproject is ook een vaarroute door het Friese weidegebied ontstaan, aansluitend op reeds bestaande vaarwegen. Hiermee is de route ontsloten voor motorvaartuigen. In de motorvaartuigenbouw groeit het aandeel elektrische vaartuigen, met aparte routes die de exclusieve rust van het gebied benadrukken. Recent is het ontstaan van de Kite- en windsurfcultuur langs de lengte van IJsselmeerkust. Ook camperrecreatie neemt toe. Tenslotte is in het voorjaar van 2018 op Kornwerderzand het Afsluitdijk Wadden Centrum geopend. Vanwege de gunstige ligging aan de A7 op de Afsluitdijk heeft dit centrum het potentieel om uit te groeien tot een belangrijke toeristische trekpleister voor Noord-Nederland.

Verwachte ontwikkelingen recreatiesector

De afgelopen jaren is waar te nemen dat het aantal vaarbewegingen met zeil- en motorvaartuigen gestaag terugloopt. Tegelijkertijd groeit de recreatiesector jaarlijks. Zelfs de recessie van 2008 heeft daar weinig invloed op gehad. Voor de exploitatie van het Afsluitdijk Wadden Centrum is onderzocht wie de Afsluitdijk bezoeken en welke potentiële doelgroepen dat nog gaan doen. De uitkomsten van het onderzoek aangevuld met andere informatie uit het gebied zelf en die door het NBTC (zie bijlage I § 3.1.5), leidt tot de conclusie dat er kansen zijn voor een aantal recreatiedoelgroepen. Het gaat om de binnenlandse toerist, de internationale toerist uit Europa en de intercontinentale toerist uit Azië en Noord- en Zuid-Amerika.

Daarnaast is een kwaliteitsslag op sectoronderdelen zelf gewenst. Aan nieuwe vakantieparken en attracties kan behoefte blijken, maar meerdere vakantieparken zijn verouderd. De vitaliteit van deze parken staat onder druk. Er zijn signalen dat dit, net als in andere provincies, verkeerd gebruik in de hand werkt. Een herstel van de vitaliteit is nodig met meer comfort, kwaliteit en diversiteit van verblijfsaccommodaties voor alle inkomensklassen.

Friesland wordt in mei 2018 door de Lonely Planet-guide geplaatst in de top 3 van beste onbekende Europese vakantiebestemmingen. Voor Friesland, betekent dat wereldwijde aandacht. De internationale 'Best in Europe-campagne' wordt over de hele wereld door de media overgenomen. Daarnaast leidt de verworvenheid van Leeuwarden als Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 tot een uitgebreid en gevarieerd programma van culturele activiteiten in heel Friesland. Dit zorgt voor grote aandacht voor Leeuwarden en Friesland. Als vaste erfenis zijn in de steden van het 11-steden-traject 11 fontein geplaatst. Er wordt gewerkt aan het vasthouden van deze aandacht onder de noemer 'legacy of Culturele Hoofdstad 2018'. Hier liggen kansen voor het gebied.

HollandStories
stories that connect

- Dutch Food & Cuisine
- Dutch Castles & Country Houses
- Liberation Route
- Land of Water
- Flowers
- Mondrian & De Stijl
- In the footsteps of Van Gogh
- The Dutch Golden Age
- Hansa Towns

Let the **Holland Stories** inspire you for a visit to Holland
www.holland.com/stories

3.2 UITGANGSPUNTEN DOOR VERSCHILLENDE TRANSITIES

De uitdagingen van de toekomst liggen in een aantal verschillende transities. Het woord transities betekent hier geleidelijke verandering. Het gaat dan om veranderingen die er verwacht worden niet direct te zien zijn, maar effecten geven over een langere periode, die wel waargenomen kunnen worden. Hieronder wordt kort weergegeven om welke transities het gaat, hoe zij met elkaar in verband staan en wat de verwachtingen erover zijn. In hoofdstuk 4 verbinden wij deze transities met de andere onderwerpen uit hoofdstuk 3 en geven wij aan op wat voor manier wij met deze transities om willen gaan. In bijlage II wordt uitgebreid ingegaan op achtergronden.

3.2.1 KLIMAATVERANDERING OP KOMST

De wereld staat voor een klimaatverandering. Temperatuurfluctuaties hebben in de lange geschiedenis van de aarde gespeeld door IJstijden en warmere periodes. Onder klimaatwetenschappers is er algehele consensus dat komende klimaatverandering aan de mens kan worden toegeschreven. De oorzaak is de uitstoot van CO₂ veroorzaakt door het verbranden van fossiele brandstoffen van de afgelopen 150 jaar. Als, zoals verwacht, de gemiddelde temperatuur op aarde met 2 tot 3,5 graden Celsius stijgt, dan smelten de ijskappen smelten en stijgt de zeespiegel. Daarnaast kunnen door de temperatuurstijging allerlei verschillende, zichzelf versterkende effecten optreden. Hierdoor kunnen ontwikkelingen sneller gaan dan eerder werd verwacht.

Nederland neemt de zeespiegelstijging serieus. Er zijn daarom verschillende scenario's ontwikkeld om hiermee om te gaan. Verwachtingen voor het Nederlandse klimaat zijn: mildere winters, warmere zomers en minder vaak, maar veel heftiger neerslag. Hoewel het voornemen om een peilstijging in het IJsselmeer door te voeren niet direct met de zeespiegelstijging te maken heeft, wordt er wel verwacht dat de neerslag verandering op termijn de drinkwatervoorraad in Nederland negatief kan beïnvloeden. Op de klimaatconferentie van Parijs in 2016 zijn internationale afspraken gemaakt om de CO₂ uitstoot terug te dringen op een niveau waarop de temperatuurstijging niet hoger wordt dan 2 graden Celsius maximaal.

SMELTENDE IJSKAPPEN

3.2.2 ENERGIETRANSITIE VAN FOSSIEL NAAR DUURZAAM IS NOODZAKELIJK

We vinden in de hele menselijke geschiedenis het gebruik van fossiele brandstoffen terug. Maar de schaal waarin dit gebeurt sinds de industriële revolutie is exponentieel. Het grootste deel van de technieken en voorzieningen voor onze welvaart zijn opgebouwd rondom het gebruik van fossiele brandstoffen. Een omslag naar een volledig elektrische samenleving is mogelijk, want vrijwel al onze technieken kunnen op elektriciteit werken. De verduurzaming daarvan is dus belangrijk. Er zijn daarvoor diverse alternatieve technieken beschikbaar. Zonne- en windenergie zijn bekende technieken. Zij kunnen alleen stroom leveren als de zon schijnt of de wind waait. Zonnepanelen zijn populair bij individuele woningbouw, maar ook het plaatsen van zonneweiden onder een samenwerking van betrokken inwoners komt op gang. Er verrijst een windpark in het IJsselmeer voor de kust van Makkum. Het draagvlak voor grote windmolens is echter laag.

De opslag van duurzame energie is de grootste uitdaging van dit moment. De ontwikkeling van grotere accusystemen als regionale energievoorziening of binnen (openbaar) vervoer is gaande. Gecombineerd met digitale techniek heeft dit veel potentieel. Ook geothermische energie voor warmte en elektriciteit heeft een groot potentieel, maar is beter geschikt voor steden dan platteland en is zeker nog geen beproefde techniek. De ontwikkeling van waterstof als brandstof gaat traag, maar lijkt veelbelovend. Kernenergie is geen veilig alternatief, vanwege radioactief afval.

3.2.3 WERELDWIJDE AFNAME VAN BIODIVERSITEIT EN GRONDSTOFFEN

De terugloop van biodiversiteit wereldwijd gaat de afgelopen decennium snel. Urbanisatie, het kappen van tropische regenwouden en het in gebruik nemen van grote stukken natuur voor de landbouw, zorgen hiervoor. Hierdoor worden veel dieren- en plantensoorten met uitsterven bedreigd. Ook verkeerd gebruik van de bodem na het kappen kan leiden tot verwoestende modderstromen bij hevige regenval in berggebieden of verwoestijning op vlakten.

Delving van grondstoffen dient gecontroleerd te worden om leefomgeving en natuur te beschermen. Het ontbreken van milieuwetgeving ter plaatse leidt tot een tekort aan controlerende instanties. Zodoende kan grondstofdelving leiden tot grote milieuverontreiniging en grondstofuitputting. Deze vormen een gevaar voor de volksgezondheid lokaal en bij verspreiding ervan ook regionaal.

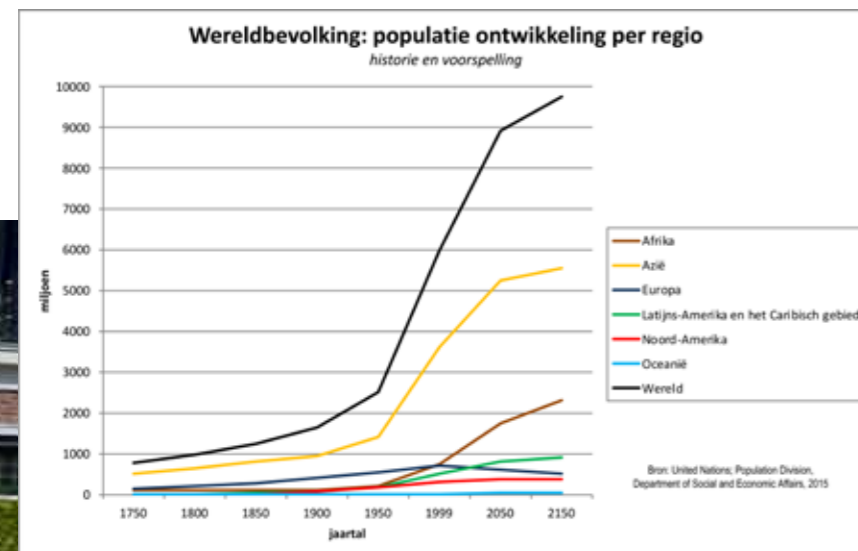
De wereldgrondstoffenvoorraad is eindig. Wat van biologische aard is kan via land- en bosbouw worden geteeld. Wat uit de aarde gedolven moet worden niet. Nu de grondstoffen schaarste toeneemt, loopt ook de prijs op en wordt het financieel rendabel om afvalstoffen als grondstof te zien. Een weg naar een circulaire economie ligt open. Daardoor ontstaat een kans en uitdaging om de grondstofkringloop rond te maken.

3.2.4 GROEI VAN DE WERELDBEVOLKING

Het is de verwachting dat de wereldbevolking door de toenemende welvaart wereldwijd zal groeien van 7 miljard in 2018 naar 9,3 miljard mensen in 2050. Vanaf 2008 wonen er wereldwijd meer mensen in de stad dan op het platteland. De trek naar de stad voor werkgelegenheid en een betere toekomst blijft groot. Het is de verwachting dat de bevolking in Azië, Afrika en Zuid-Amerika voorlopig nog groeit en dat de bevolking in Europa en Noord-Amerika stabiliseert en langzaam daalt. Dit heeft te maken met de demografische opbouw van de bevolking in de groeiende en dalende werelddelen. Europa en Noord-Amerika bevinden zich in de aflopende curve. Het is de verwachting dat op termijn ook de nu nog groeiende werelddelen daarmee te maken krijgen, waardoor de wereldbevolking stagneert en langzaam daalt.

Bruikbaar water is van grote invloed op de voedselproductie, op de bevolkingsgezondheid en op het functioneren van ecosystemen. Van die 9,3 miljard mensen in 2050 wonen er naar schatting 7 miljard in delta's. De belangen op het gebied van veiligheid, volksgezondheid en voedselproductie zijn daar enorm. 71% van het aardoppervlak bestaat uit water. De klimaatverandering heeft directe invloed op water, waterkringlopen en waterkwaliteit. Watertemperaturen stijgen, zuurstofgehaltes nemen af en vervuiling neemt toe. De beschikbaarheid van (bruikbaar) water staat onder druk. Er is een directe relatie met de groei van de wereldbevolking, de uitputting van grondstoffen, de klimaatverandering en de afname van de biodiversiteit.

3.2.5 DEMOGRAFISCHE TRANSITIE

De waargenomen trend in de wereldbevolking voor de westerse samenleving zien we ook terug in Nederland. We nemen krimp van de bevolking waar in noordoost-Friesland, noordoost-Groningen, de Achterhoek, Zuid-Limburg en het zuidelijke deel van Zeeland. In deze gebieden daalt de bevolking tot 2040 met 16%, zo is de verwachting. Deze krimp wordt veroorzaakt door een toenemende vergrijzing van de bevolking (stijging levensverwachting) en ontgroening door het wegtrekken (en niet weer terugkeren) van kansrijke jongeren. Vaak verlaten zij het gebied voor een studie of werkgelegenheid in de steden. Hierdoor groeien de steden gemiddeld en daalt de bevolking op het platteland.

In het IJsselmeerkustgebied zijn deze verschijnselen ook terug te zien in de beschikbare data. Alleen is de terugloop van de bevolking op het platteland en in de kleine- en middelgrote kernen nog beperkt. Ook hier is de verwachting dat de nabij gelegen steden Sneek, Bolsward, Joure en Leeuwarden nog groeien tot 2040-2050 en daarna stabiliseren. Tegelijkertijd dempt de toegenomen auto mobiliteit de krimp. Immers een groot deel van de bevolking werkt in de steden, maar woont op het platteland. Die mobiliteit heeft er ook toe geleid dat er in de kleine kernen weinig voorzieningen meer zijn, want het doen van boodschappen en inkopen wordt vaak gecombineerd met werk.

3.3 TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN

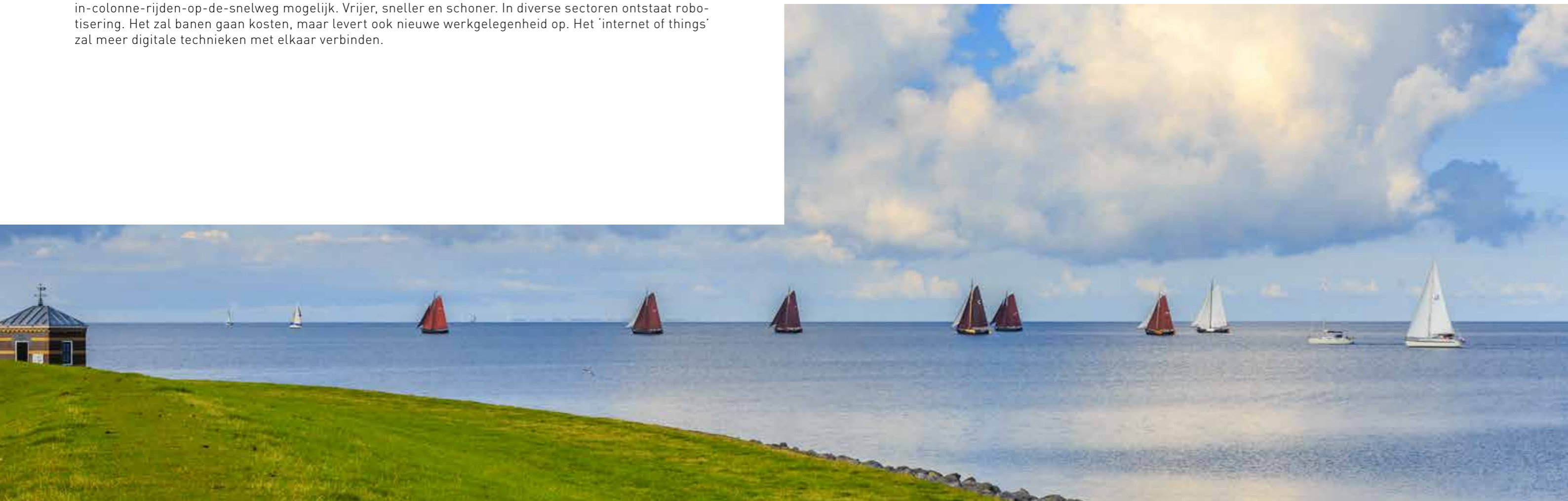
De wereld is in verandering. Daarvan zijn een aantal belangrijke ontwikkelingen hierboven al genoemd. Hoe ziet de wereld er in de toekomst uit? Om dit nader te onderzoeken zijn er op 16 november 2017 en 24 januari 2018 twee werksessies geweest onder leiding van Ruud Veltenaar, hoogleraar filosofie en verbonden aan de UVA en MIT in Boston, USA. Aan de werksessie hebben ook maatschappelijke partners en het bedrijfsleven deelgenomen. Samen zijn de ontwikkelingen bekeken en onderzocht op kansen voor het gebied.

Sinds de ontwikkeling van de computer vindt er een digitale revolutie plaats. Deze ontwikkeling oefent met exponentiele kracht invloed uit op alle sectorale ontwikkelingen. Internet is niet meer weg te denken uit ons dagelijks leven. Het zorgt voor ongekende kansen op het gebied van globalisering en internationalisering en versterkt de 24-uurs-economie, maar hervormt ook kennis, zowel aan de kant van het onderwijs als die van het individu. Sociale media maken van de aarde een dorp en van iedere wereldburger een dorpsgenoot.

Door digitale techniek te koppelen aan bestaande technieken ontstaan telkens en steeds sneller nieuwe innovaties. Digitale technologie maakt binnen aanzienbare tijd onbemand bestuurde vervoersmiddelen en in-colonne-rijden-op-de-snelweg mogelijk. Vrijer, sneller en schoner. In diverse sectoren ontstaat robotisering. Het zal banen gaan kosten, maar levert ook nieuwe werkgelegenheid op. Het 'internet of things' zal meer digitale technieken met elkaar verbinden.

Er wordt ook gewerkt aan kunstmatige intelligentie. Nano- en moleculaire technologie ontketent een medische ontwikkeling met ongekende toepassingen die de levensduur van mensen zal verlengen. Tegelijkertijd zien we dat – door gebrek aan grondstoffen – mondiaal de aandacht verschuift naar duurzaamheid en een meer circulaire economie. Ook in de energiewereld zien we dat fossiele energie haar leidende positie langzamerhand moet afstaan aan meer duurzame alternatieven.

De digitale revolutie maakt dat, de eerst nog sectorale en lineair gerichte ontwikkelingen, elkaar inmiddels onderling zodanig beïnvloeden dat een meer integrale benadering alleen nog sturing biedt. De digitale snelweg verbindt mensen, maakt ze mondig en ondersteunt nieuwe sociale structuren, waardoor de samenleving in haar geheel verandert. Naast de materiële behoefte ontstaat er meer behoefte aan zingeving. Dit beïnvloedt de rol van de overheid: meer in co-creatie of in samenwerking met de Mienskip en bedrijfsleven zaken realiseren.

4. ONZE AMBITIES

“Rust, ruimte en reuring, in een veranderende wereld”. Dat is niet voor niets de titel van ons ambitiesdocument. Beweging en ontspanning zijn belangrijk in een wereld waar de complexiteit toeneemt. Die complexiteit ontstaat door een combinatie van toenemende maatschappelijke verandering, gevoed door technische innovaties die mogelijkheden creëren en die mens en economie zullen beïnvloeden. De aantrekkingskracht van het Friese IJsselmeerkustgebied is de rust en weidsheid op de dijk, op het water en in de weiden, de ruimte en de openheid van het landschap, gecombineerd met de in het gebied verspreide dorpjes en stadjes. Die kernwaarden zijn relevant voor nu en voor de toekomst, omdat meer mensen die kernwaarden zullen zoeken om te kunnen ontspannen.

Wij hebben daarom gekozen voor thema's die passen bij het gebied: water, cultuur, natuur, energie en economie omdat ze de krachten zijn die het gebied in het verleden hebben vormgegeven en wij zijn ervan overtuigd dat zij dat ook in de toekomst zullen doen.

De in hoofdstuk 3 genoemde ontwikkelingen zijn te verdelen in: ontwikkelingen vanuit de cultuurhistorie; economische ontwikkelingen en wereldwijde ontwikkelingen. Hoewel de ene ontwikkeling een logischer verband met het Friese IJsselmeerkustgebied lijkt te hebben dan de ander, komen ze wel allemaal samen. En juist de koppeling van de verschillende ontwikkelingen maakt dat er een groot aantal kansen ontstaat voor het gebied. En die kansen vormen de bouwstenen voor onze ambities. De verschillende ontwikkelingen komen samen in de gekozen ambities. Onderling ontstaan er overeenkomsten en verbindingen.

4.1 WATER

De eeuwenlange strijd tegen het water in het Friese IJsselmeerkustgebied resulteert in het beschermen tegen en het tot nut brengen van het water. Dat heeft de waterweerbaarheid van de regio gemaakt tot wat het nu is. De historisch ontstane band met het water resulteert ook in kennis en kunde op het gebied van waterkwaliteitstechnologie. Niet voor niets heeft zich hier in dit deel van de wereld een bedrijfstak ontwikkeld die zich met waterbeheer bezighoudt en meedraait op wereldniveau, met bedrijven als Landustrie, Spaans Babcock en Paques. In Leeuwarden is watermanagement en kennisinstituut Wetsus ontstaan.

Er liggen kansen op het gebied van klimaatverandering en wereldbevolkingsgroei. Want bruikbaar water is van grote invloed op de voedselproductie, op de bevolkingsgezondheid en op het functioneren van ecosystemen. De klimaatverandering heeft directe invloed op water, waterkringloop en waterkwaliteit. Watertemperaturen stijgen, zuurstofgehaltes nemen af en vervuiling neemt toe. De beschikbaarheid van (bruikbaar) water staat onder druk. Van de verwachte 9,3 miljard mensen in 2050 wonen er naar schatting 7 miljard in delta's (78% wereldbevolking). Dit brengt risico's en kansen met zich mee op het gebied van veiligheid (overstromingen), volksgezondheid (ziektes) en voedselproductie (droogte/verzadiging). 71% van het aardoppervlak bestaat uit water.

De historisch opgebouwde regionale kennis en kunde van waterkwaliteitstechnologie kan wereldwijd bijdragen tot vooruitgang op het gebied van waterzuivering, het voorkomen van ziektes en het herstel van kwetsbare natuur. Dit leidt tot meer en hoger gespecialiseerd onderwijs en werk in de regio. De binnen eigen instellingen ontwikkelde Friese kennis en kunde, getest in eigen proeftuinen zoals het IJsselmeer en de watersystemen van It Wetterskip, leidt tot een prominente marktpositie op de kennismarkt. Dit geldt tevens op de productiemarkt waar kennis wordt toegepast op innovatieve productontwikkelingen waar wereldwijde vraag naar is. Regionaal zal deze ontwikkeling leiden tot een toonaangevend watersysteem dat de functies van landbouw en natuur, recreatie en wonen, optimaal bedient en bijdraagt aan een verminderde CO₂ uitstoot. Een watersysteem is een dynamisch en complex geheel dat bestaat uit oppervlaktewater, grondwater en de daarmee samenhangende waterbodems, oevers en kunstwerken alsmede de daarin levende organismen.

Onze ambities voor water zijn:

- Wereldmarktleider waterkwaliteitstechnologie
- Toonaangevend watersysteem

4.2 CULTUUR

Cultuur bepaalt de identiteit van het gebied en zorgt ervoor dat het gebied is geworden wat het is, met al haar materieel en immaterieel erfgoed. Die cultuur manifesteert zich in lokale klederdracht, gebruiken of typische Friese spelen en landschappelijke vormgeving en stedenbouw. Van de historische dorpjes en stadjes, via het nieuwe Afsluitdijk Wadden Centrum tot het Woudagemaal en van 11 steden tot de erfenis van Culturele Hoofdstad 2018. Culturele aspecten vormen al decennialang een belangrijke drijfveer voor toeristische bezoeken aan het gebied.

Friezen kennen de waarde van hun culturele omgeving. Het is de Friese Mienskip, de Friese inborst, de Friese taal, de sociale cohesie en het 'Fries zijn' dat daarvoor gezorgd heeft. Zij vormt de sleutel tot succes voor de toekomst. Door sterkere 'branding' van Friese cultuur wordt deze (inter)nationaal aantrekkelijker en beter herkend. Dit leidt tot meer toerisme en meer werkgelegenheid in de recreatie, toerisme - en toeleverende sectoren. Versterking van een regionaal karakter in lijn met geschiedkundig perspectief leidt tot sterke regionale "branding" en zorgt op die manier voor internationale bekendheid en inkomsten. Dit levert op haar beurt weer op dat Friezen "grutsk" (trots) zijn op hun evenwichtig doorontwikkelde cultuur.

Ook het vasthouden van de aandacht van Leeuwarden als Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 levert verschillende belangrijke mogelijkheden voor cultuur op. Want de Friese cultuur is een open en gastvrije cultuur met respect voor andermans normen en waarden. Wij willen cultuur productontwikkeling op 'grand cru' niveau.

Onze ambitie voor cultuur is:

- (Inter)nationale bekendheid Friese IJsselmeercultuur

4.3 NATUUR

Ook in het Friese IJsselmeergebied is afname van biodiversiteit waar te nemen. Toch kent de Friese IJsselmeerkust nog een bijzonder divers landschap, relatief hoge aantallen weidevogels en vooral een hoge potentie voor het behoud daarvan. Daarnaast hebben de Gaasterse bossen nog steeds hun pracht en natuurwaarden.

Wij zien de mens als gebruiker en hoeder van de natuur. Wij zijn ons hiervan bewust en doorgronden de potentie van de natuur. Deze dient als uitgangspunt voor herstel, behoud en realisatie van die natuur. Het handelen van de mens heeft effect op het milieu en het welzijn van de aarde. Daarom leidt zorgvuldig omgaan met de natuur en het milieu tot behoud voor komende generaties. Friesland moet daarom actief sturen op de zorgvuldige omgang met de natuur om duurzame resultaten te behalen. Innovaties zijn geen doel maar een middel hierin.

Natuur als vormende kracht laat zien dat zij het laatste woord heeft. De natuur dwingt ons respect af. Die natuur en haar stilte vormt een belangrijk onderdeel van de beleving en de aantrekkingskracht van het gebied voor de recreërende mens. Natuur floreert daar waar het met rust wordt gelaten of als het onder een natuurgericht beheer geplaatst wordt. De natuurwaarden zijn een belangrijk element in de beleving van het Friese IJsselmeergebied en dragen bij aan het gevoel van rust en ruimte.

Onze ambitie voor natuur is:

- Maatgevend natuurontwikkelaar voor het behalen van milieu en klimaatdoelstellingen

4.4 ENERGIE

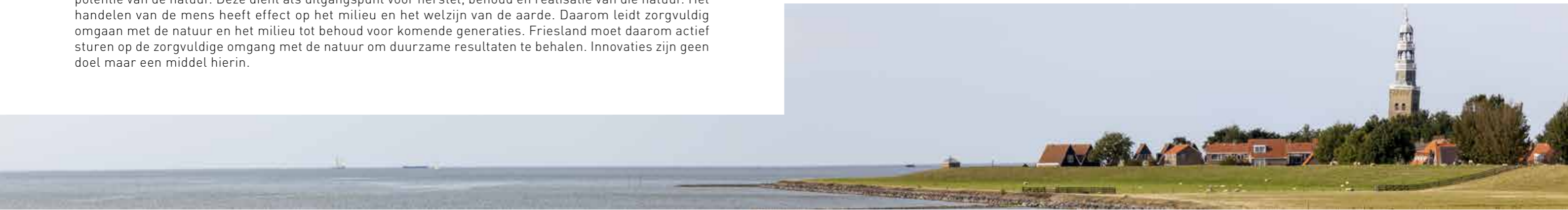

De belangrijkste oplossing voor het energievraagstuk is een spoedige transitie van het gebruik van fossiele energie naar duurzame energiebronnen als motor voor economische- en sociaal maatschappelijke ontwikkelingen. Energiebehoefte heeft in de 16e eeuw het noordoostelijke deel van het Friese merengebied doen ontstaan, vanwege de vraag naar turf. En ook tegenwoordig bepaalt energie het landschap. Met moderne windmolens en grootschalige zonneparken ontwikkeld voor duurzame energieopwekking. Het draagvlak daarvoor is echter wisselend.

In de zomer van 2016 is door de Friese overheden gestart met een strategische aanpak voor duurzame energie. Deze is in 2017 uitgemond in de 'Friese Energiestrategie – de bouwstenen', die wordt omarmd door het bedrijfsleven en de Mienskip in de provincie. Deze strategie deelt Friesland op in deelgebieden en stad en platteland. Per deelgebied zijn kansen en mogelijkheden voor de toekomst geschetst. In dit ambitiedocument sluiten wij aan op de hoofdlijnen voor deelgebied Zuidwest-Friesland en op de uitkomsten voor het platteland. Wij nemen daarom de uitgangspunten van de Friese Energiestrategie mee in het vervolg van dit ambitiedocument.

Onze ambities voor energie zijn:

- Toonaangevend innovatief producent duurzame energietechnieken
- Energie-neutrale regio

4.5 ECONOMIE

Het landschap is veranderd onder invloed van economische ontwikkelingen. Visserij aan de kustplaatsjes, veeteelt en melkproductie op de kop-hals-romp boerderijen in de weiden, vervoer van mens en transport van goederen over water naar de steden landinwaarts, de tegelindustrie op de klei, maar ook de scheepsbouw aan het water. Wij onderkennen dat veranderingen in de economie en het werklandschap tot een aanvullende ruimtevrage kan leiden. Om de op MKB drijvende lokale economie maximaal te faciliteren, moeten we zorgen voor kwalitatief goede werklocaties. Daarnaast dienen we adaptief te zijn in de programmering daarvan. Het gaat om een goede balans in vraag en aanbod, waaronder zuinig ruimtegebruik. En om het behoud van kwalitatief waardevolle landschappen én het optimaal benutten van bestaande terreinen en voorzieningen. Daarvoor zijn gericht geprofileerde terreinen nodig. Locaties die meerwaarde bieden ten opzichte van reguliere terreinen en een uniek vestigingsklimaat bieden.

Een sterke economie is afhankelijk van grondstoffen. De wereldgrondstoffenvoorraad is schaars en eindig. Nu de schaarste toeneemt, loopt ook de prijs van afvalstoffen op en wordt het financieel rendabel om afvalstoffen als grondstof te zien. Een weg naar een circulaire economie ligt open. Wij gaan die weg bewandelen en formuleren hieronder een ambitie voor circulaire ontwikkelingen. Bovendien formuleren wij, vanwege hun bijzondere positie binnen de regionale economie, ook ambities voor de landbouw-, de recreatie- en de toerismesector.

4.5.1 CIRCULAIR

Een circulaire economie is gericht op sluitende ketens van grondstof via productie en gebruik tot hergebruik. Om de kwaliteit van het gebied te behouden is dat ook noodzakelijk. Het is nodig dat inwoners en gasten zich bewust zijn van het circulaire karakter van de Friese economie en hun rol daarin en bijdrage daaraan.

Gebruikte grondstoffen en hergebruikte materialen zijn onderdeel van een cyclus die verspilling tot een minimum beperkt en hergebruik stimuleert. De Friese circulaire economie hoort een beleving op te roepen die sterk is en voelt als een positieve beweging waarvan iedereen deel wil uitmaken. Door de circulaire aanpak zullen problemen in toenemende mate rond vervuiling afnemen. Er moet meer begrip komen voor het tot stand komen van verantwoorde producten en de bereidheid om hier hogere prijzen voor te betalen. Dit leidt tot efficiënt gebruik en het stoppen van verkwisting.

Onze ambitie voor een circulaire economie is:

- Europees kampioen circulaire economie

4.5.2 RECREATIE & TOERISME

10% van de beroepsbevolking in dit gebied is werkzaam in de sector recreatie en toerisme. En met de sterke jaarlijkse groei van meer dan 10% van buitenlandse toeristen, heeft de Friese IJsselmeerkust volop kansen zich verder te ontwikkelen tot een sterk toeristische cluster vergelijkbaar met de Noordzeekust en de Waddeneilanden.

De gestage groei van toerisme in Friesland gekoppeld aan de kansen voor een aantal recreatiedoelgroepen biedt potentieel voor de ontwikkeling van nieuwe producten en arrangementen. En de nominatie van Friesland als onderschatte reisbestemming in Europa door de Lonely Planet-guide is tegelijkertijd een welkom geschenk voor internationale aandacht voor het gebied. Het is belangrijk om de kansen te pakken die er liggen voor bijvoorbeeld de eerdere genoemde recreatiedoelgroepen waaruit de sterke jaarlijkse groei van buitenlandse toeristen bestaat. Belangrijk daarbij is dat de recreatiestromen en het toeristenverblijf op verantwoorde wijze/schaal en op geconcentreerde plekken moeten plaatsvinden. Het sturen van toeristenstromen leidt tot geconcentreerde werkgelegenheid en een beheersbare overlast.

Ook hier moet worden bijgedragen aan milieudoelen, daarom moeten recreatiestromen en toeristenverblijf duurzaam plaatsvinden op CO₂ neutrale basis. Om dit vorm te geven moeten inkomsten verkregen uit recreatie en toerisme door overheden, bedrijfsleven en Mienskip gedeeltelijk worden ingezet voor het duurzaam behoud en karakter van de regio. Ook willen wij dat er meer begrip en kennis is bij de toerist voor de Friese circulaire maatschappij. Hierdoor beleven toeristen een bewustere vakantie met meer respect voor hun circulair ingerichte omgeving. De gebruiker betaalt en krijgt daardoor waar voor zijn/haar geld.

Daarnaast is een kwaliteitsslag op sectoronderdelen zelf gewenst: meer comfort, kwaliteit en diversiteit van verblijfsaccommodaties voor alle inkomensklassen. Aan nieuwe vakantieparken en kwalitatief hoogstaande attracties die het hele jaar beschikbaar zijn, kan behoefte blijken. Er zijn echter signalen dat, net als in andere provincies, meerdere vakantieparken verouderd zijn en daardoor verkeerd gebruik in de hand werken. De vitaliteit van deze parken staat onder druk. Een herstel van de vitaliteit is nodig.

Met de genoemde recreatiedoelgroepen in het achterhoofd willen wij verder inspelen op cultuur- en natuurtoerisme, sport en beleving, arrangementen vanuit Amsterdam en omstreken, fiets- en wandeltoerisme en elektrisch varen. Met de nieuwe beleefcentra langs de Afsluitdijk (inclusief vismigratierivier) en Waddenzee, komen nieuwe trekpleisters tot stand. Dit geldt eveneens voor kunst en cultuur, zoals de elf fontein en als erfgoed van de Culturele Hoofdstad 2018 en de Werelderfgoederen zoals Wadden en Woudagemaal.

Onze ambitie voor de recreatiesector is:

- Internationaal befaamd recreatiecluster voor korte- en lange verblijfsrecreatie

4.5.3 LANDBOUW

Voeding is de eerste levensbehoefte en de landbouw is vanuit deze behoefte ontstaan. Door inzet van zorgvuldig opgebouwde kennis en kunde ontstond geleidelijk overproductie met als positief effect de export. Friesland Campina's zuivelexport is de trots van de Friese IJsselmeerregio. De overschotten in de landbouw leiden echter ook tot effecten met gevolgen voor natuur en drinkwatervoorziening. Tegelijkertijd daalt de maatschappelijk waardering voor deze effecten. Ondanks het behalen van de milieunormen door de agrariërs staat de veerkracht van de bodem onder druk. Alternatieven zijn voorhanden en het blijkt dat er een groot draagvlak is voor aanpassing en systeemverandering binnen de agrarische gemeenschap.

Natuur inclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die deel is van een veerkrachtig voedselsysteem, gebruik maakt van natuur, landschap en biodiversiteit, met een gezond verdienmodel, en die op haar beurt de biodiversiteit behoudt en versterkt. Grondgebondenheid is daarbij een belangrijk uitgangspunt. Dit houdt in dat de grond bij het bedrijf een belangrijke productiefactor is. Zo wordt bijvoorbeeld het benodigde (vee)voer grotendeels op eigen grond verbouwd en vindt ook de afzet van mest grotendeels op eigen grond plaats.

Deze nieuwe vorm van landbouw kan bijdragen tot een vorm van correctie op de eerder genoemde milieueffecten en maatschappelijke bezwaren. Daarmee kunnen ook nieuwe duurzamere verdienmodellen ontstaan. Een ontwikkeling naar een meer natuur inclusieve landbouw is daarom nodig. We willen de landbouwers ondersteunen en faciliteren bij de overgang naar circulaire verdienmodellen die het oude evenwicht tussen landbouw en natuur herstellen. Samen willen we in Friesland de weg in slaan van rijke natuur en natuur inclusieve landbouw.

Onze ambitie voor de recreatiesector is:

- Internationaal onderscheiden duurzaam landbouwproductiecluster

5. EFFECTEN VAN ONZE AMBITIES

WATER

Water is een vloeistof die uit twee delen waterstof en één deel zuurstof bestaat (H₂O), door zijn specifieke eigenschappen is het zeer kostbaar en van levensbelang voor alle leven.

CULTUUR

Cultuur omvat de gewoonten en gebruiken waarover een volk/bevolkingsgroep in het land zelf beschikt en die zij zelf voortbrengt en overdraagt, zowel immaterieel als materieel.

NATUUR

Natuur is het heelal, het geheel van planten en dieren zoals dat door de natuurwetenschappen waargenomen wordt, ook bodem- en grondsoorten, ecosystemen en het weer behoren tot het verzamelbegrip natuur.

ENERGIE

Energie is een kracht die gebruikt kan worden voor productie van warmte, licht, etc.

ECONOMIE

Economie is het proces van productie, verspreiding en consumptie van geld, goederen en diensten.

AMBITIES

PEOPLE

PLANET

PROFIT

 <p>Wereldmarktleider waterkwaliteitstechnologie</p>	<p>Ongeveer 2,5% van het water op aarde is zoet en vormt een primaire levensbehoefte. In 2050 wonen naar schatting 7 miljard mensen in Delta's (78% wereldbevolking). Dit brengt risico's en kansen mee op het gebied van veiligheid (overstromingen), volksgezondheid (ziektes) en voedselproductie (droogte/ verzadiging). Effect: Veel Friezen vinden werk in deze watertechsector. Het verder ontwikkelen van kennis en kunde op dit gebied zal leiden tot meer en hoger gespecialiseerd onderwijs en werkgelegenheid.</p>	<p>71% van het aardoppervlak bestaat uit water. De klimaatverandering heeft directe invloed op het water, de waterkringloop en de waterkwaliteit. Watertemperaturen stijgen, zuurstofgehaltes nemen af en vervuiling neemt toe. De beschikbaarheid van (bruikbaar) water staat onder druk. Effect: Inzet van Friese kennis en kunde zal wereldwijd leiden tot progressie op het gebied van waterzuivering, het voorkomen van ziektes en het herstel van kwetsbare natuur.</p>	<p>Bruikbaar water is van grote invloed op de voedselproductie, op de bevolkingsgezondheid en op het functioneren van ecosystemen. Effect: Binnen eigen instellingen ontwikkelde Friese kennis en kunde, getest in eigen proeftuinen zoals het IJsselmeer, zal niet alleen leiden tot een prominente marktpositie op de kennismarkt en extra werkgelegenheid, maar tevens tot een goed ontwikkelde productiemarkt waar kennis wordt toegepast op innovatieve productontwikkelingen waar wereldwijde vraag naar is.</p>
 <p>Een toonaangevend Watersysteem</p>	<p>De mens is sterk van afhankelijk van watersystemen voor drinkwater en voedselvoorziening, maar gebruikt het ook voor vervoer, recreatie en toerisme. Effect: Het Friese watersysteem is complex en dynamisch en staat model voor verantwoord (water)beheer. Kennis en kunde op dit gebied leidt tot doorlopende verbetering van waterkwaliteit en veiligheid en is tevens een exportproduct op het gebied van waterbeheer.</p>	<p>Flora en fauna zijn belangrijke watersysteemonderdelen. Ze houden watersystemen gezond en dragen bij aan beleving van de ruimte, verbetering van ecologische/chemische kwaliteit en CO₂ reductie. Effect: Kwetsbare natuur herstelt, de belevingswaarde en biodiversiteit nemen toe. Het Friese landschap en watersysteem zijn toonbeelden van duurzaam natuurbeheer en een verantwoorde voedselproductie in bredere maatschappelijke context.</p>	<p>Een kwalitatief en kwantitatief goed watersysteem is een voorwaarde voor duurzame voedselproductie en bevolkingsgezondheid. Daarnaast is het van groot belang voor transport over water en ruimtelijke beleving als onderdeel van recreatie en toerisme. Effect: Het Friese watersysteem staat bekend om haar balans en vormt daarmee een economische basis voor een verscheidenheid aan verantwoorde activiteiten.</p>
 <p>(Inter)nationale bekendheid Friese IJsselmeer cultuur met bijbehorende typisch regionale producten</p>	<p>Cultuur sterkt de mens in identiteit en zorgt voor verbinding en herkenbaarheid zowel binnen de culturele groep zelf als daarbuiten. Cultuur manifesteert zich in klederdracht, gebruiken of spelen maar ook in landschappelijke vormgeving en stedenbouw. De Friese cultuur is een open en gastvrije cultuur met respect voor anderen normen en waarden. Effect: door sterkere promotie van Friese cultuur wordt regionale culturele ontplooiing gestimuleerd, wordt de cultuur (inter)nationaal aantrekkelijker en beter herkend, leidt dit tot meer toerisme en meer werkgelegenheid in de R&T- en toeleverende sectoren.</p>	<p>Cultuur heeft effect op de samenleving en is zichtbaar in stad en landschap. De herkenbaarheid van een cultuur of culturele gebruiken kunnen als catalisator dienen voor het duurzaam doorontwikkelen van de lokale natuur en samenleving. Effect: Friezen zijn "grutsk" op hun evenwichtig doorontwikkelde cultuur en koesteren deze. Ze kennen de waarde van hun culturele omgeving.</p>	<p>Culturele aspecten vormen een belangrijke drijfveer voor toeristische bezoeken. Deze aspecten uiten zich in culturele productontwikkeling en beelden/beeldvorming en zijn daarmee dragers om de bekendheid van het gebied te vergroten. Effect: Versterking van een regionaal karakter in lijn met geschiedkundig perspectief leidt tot sterke regionale "branding" en zorgt op die manier voor internationale bekendheid, werkgelegenheid en inkomsten.</p>
 <p>Maatgevend natuurontwikkelaar voor het behalen van milieu en klimaatdoelstellingen</p>	<p>De mens wordt gezien als gebruiker en hoeder van de natuur. Friezen zijn zich hiervan bewust en doorgronden de potentie van de natuur. Deze dient als uitgangspunt voor herstel, behoud en realisatie van natuur. Effect: Mens en natuur versterken elkaar, dit leidt tot een goed en gekoesterd leefklimaat voor beiden met een circulair karakter waarin begrippen als "leven in balans" en "bewuste omgang" de basis zijn.</p>	<p>Het handelen van de mens heeft effect op het milieu en het welzijn van de Aarde. Zorgvuldig omgaan met de natuur en het milieu leidt tot behoud voor komende generaties. Effect: Friesland stuurt actief op de zorgvuldige omgang met de natuur en behaalt duurzame resultaten. Innovatieve oplossingen zijn geen doel maar een middel hierin.</p>	<p>Evenwichtig en juist gebruik van de natuur geeft een impuls aan de lokale/regionale economie. In Friesland is de weg ingeslagen van rendabele natuur en natuur inclusieve landbouw. Effect: Verantwoorde duurzame producten van hoge kwaliteit met een goede reputatie.</p>
 <p>Energie neutrale regio</p>	<p>De mens heeft, als opwekker en gebruiker van energie, direct invloed op de manier van energieproductie en bijbehorende gevolgen. Effect: In Friesland wordt energie opgewekt uit duurzame bronnen, Friezen zijn zich hiervan bewust en maken gebruik van/ontwikkelen maatschappelijke en particuliere initiatieven.</p>	<p>Energie opwekken met fossiele brandstoffen heeft een bewezen negatief effect op de klimaatontwikkeling. Effect: Door aantoonbaar gebruik te maken van duurzaam opgewekte energie wordt het negatieve effect van fossiele brandstoffen teniet gedaan.</p>	<p>De handel in duurzaam opgewekte energie is in toenemende mate rendabel. Effect: Afname van het gebruik van fossiele brandstoffen en daardoor reductie op negatieve effecten.</p>
 <p>Toonaangevend producent duurzame innovatieve energie technieken</p>	<p>Ontwikkeling van duurzame energietechnieken leidt tot de opzet van een Fries kenniscluster en zorgt voor regionale/(inter)nationale handel en lokale banengroei. Effect: Friezen worden gezien als kennisdragers en voorlopers op dit gebied en zijn hierdoor graag gezien in binnen- en buitenland.</p>	<p>De toename van het gebruik van duurzame energie leidt tot een afname van het gebruik van fossiele brandstoffen en bijbehorende negatieve effecten. Effect: Met gebruik van Friese kennis en innovaties worden duurzame ontwikkelingen wereldwijd bevorderd.</p>	<p>Friesland ontwikkelt kennis en kunde op het gebied van de ontwikkeling van duurzame energietechnieken en test deze in eigen proeftuinen en "living labs". Effect: Deze kennis en kunde wordt wereldwijd toegepast en vermarkt. Friesland loopt voorop in en verdient aan nieuwe manieren van energie transport, opslag en beheer.</p>
<p>Europees kampioen circulaire economie</p>	<p>Een circulaire economie is gericht op sluitende ketens van grondstof via productie en gebruik tot hergebruik. Effect: Inwoners en gasten zijn zich bewust van het circulaire karakter van de Friese economie en hun rol daarin en bijdrage daaraan.</p>	<p>Gebruikte grondstoffen en hergebruikte materialen zijn onderdeel van een cyclus die verspilling tot een minimum beperkt en hergebruik stimuleert. Effect: In toenemende mate zullen problemen rond vervuiling afnemen, de mensen zullen meer in evenwicht met de natuur gaan leven.</p>	<p>De beleving behorende bij de Friese circulaire economie is sterk en voelt als een positieve beweging waarvan iedereen deel wil uitmaken. Effect: Er zal meer begrip komen voor het tot stand komen van verantwoorde producten en men is bereid om hier hogere prijzen voor te betalen. Dit leidt tot efficiënt gebruik en het stoppen van verkwisting.</p>
 <p>Internationaal onderscheiden duurzaam landbouw-productiecluster</p>	<p>Mens en milieu zijn in evenwicht, de negatieve effecten van landbouw worden opgeheven door de voordelen. Effect: Een duurzame productie en gematigde consumptie zijn leidende uitgangspunten.</p>	<p>Gebruikte handelswijzen binnen de landbouw en veeteelt zijn gebaseerd op duurzame biologische principes. Effect: Er treedt een verantwoord, evenwichtig en circulair productieproces in werking, verspilling van grondstoffen wordt voorkomen.</p>	<p>Er is een toegenomen aandacht voor duurzame productiemethoden. Effect: Er zijn marktconforme prijzen die inzichtelijk en helder van opbouw zijn door inzichtelijk productieprocessen op kleinere schaal.</p>
<p>Internationaal befaamd recreatiecluster voor korte- en lange verblijfsrecreatie</p>	<p>Recreatiestromen en toeristenverblijf geschieden op verantwoorde wijze/schaal en op geconcentreerde plekken. Effect: er is meer begrip en kennis bij de toerist voor de Friese circulaire maatschappij. Het sturen van toeristenstromen leidt tot geconcentreerde werkgelegenheid en een beheersbare overlast.</p>	<p>Recreatie stromen en toeristenverblijf geschieden duurzaam op CO₂ neutrale basis. Effect: Toeristen beleven een bewustere vakantie met meer respect voor hun circulaire ingerichte omgeving.</p>	<p>Inkomsten verkregen uit recreatie en toerisme worden door overheden, bedrijfsleven en Mienskip gedeeltelijk ingezet voor het duurzaam behoud en karakter van de regio. Effect: De gebruiker betaalt en krijgt waar voor zijn/haar geld.</p>

6. ONZE VISIE OP DE REALISATIE VAN DE AMBITIES

De Friese cultuur kenmerkt zich door vriendelijke nuchterheid en een natuurlijke bereidheid tot samenwerken. “Mei-inoar, foar-inoar” (met elkaar, voor elkaar) of woorden van gelijke strekking zijn dan ook een veelgehoorde slogan binnen Friese bestuurlijk gremia en de “Iepen Mienskip” (open gemeenschap). Samenwerking loont en door goed rekening te houden met elkaar, kom je tot goede en gedragen resultaten.

In de onderstaande paragrafen wordt beschreven hoe wij de uitwerking van onze ambities ter hand willen nemen. De ambities liggen op verschillende terreinen en moeten, met medewerking van vele verschillende partijen, over een grote tijdspanne worden gerealiseerd. Wij voorzien daarom een glijdende schaal tussen de verschillende opgavestadia. In het begin zal de nadruk liggen op het verder toespitsen van de kernambities en het uitvoeren van benodigd onderzoek om gedurende de looptijd steeds meer over te gaan tot realisatie. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een dynamisch ontwikkelproces dat wordt vormgegeven in nauwe samenwerking met de betrokken stakeholders.

6.1 WILLEN

Onze kernambities zijn beschreven in het voorgaande hoofdstuk. Ze geven op hoofdlijnen weer wat wij willen bereiken in de komende decennia. Omdat we pas aan het begin staan van deze grote opgave, is ervoor gekozen om deze breed te formuleren. Op deze manier blijft er ruimte om toekomstige inzichten en accenten op een goede manier hierin te verwerken. Na bestuurlijke goedkeuring van de kernambities, wordt een proces opgezet waarin nadere uitwerking en aanscherping van de ambities ter hand wordt genomen. Dit proces kenmerkt zich door een open karakter met veel ruimte voor inspraak binnen de gestelde kaders.

6.2 ORGANISEREN

Gedurende de komende jaren zullen de ambities concreter worden ingevuld en wordt er in toenemende mate invulling gegeven aan de voorbereiding, concretisering en uitvoering van deze ambities. We zullen dit doen volgens de principes en processen van het opgave gestuurd werken. Het gaat daarbij om: het focussen op realisatie, het samenwerken en bouwen, en het vereenvoudigen en gemeenschappelijk maken.

Hierbij vormen twee plannen de basis:

- de bestuursovereenkomst (BOK). Hierin wordt op hoofdlijnen bestuurlijk vastgelegd welke doelstellingen, eisen en wensen de betrokken partijen hebben en welke middelen hiervoor beschikbaar zijn;
- het ambtelijke opgaveplan met daarin onder andere: scope en fasering van de opgave, externe afhankelijkheid, randvoorwaarden, opgave structuur, tijdsplanning, benodigde capaciteit, begroting en budget, communicatie en (kwaliteit)bewaking en rapportage.

Binnen de opgave wordt projectmatig gewerkt. De projecten worden efficiënt georganiseerd in de geest van de van Rijkswaterstaat afkomstige IPM-structuur³ die een goede aansluiting kent bij de werkwijze van DNA en Provinsje Fryslân en die recht doet aan de intensieve relatie met “de Friese Mienskip”. De IPM-organisatie kent aan elk proces een specifieke rol toe en onderscheidt 5 processen; projectmanagement, projectbeheersing, technisch management, contractmanagement en omgevingsmanagent. Binnen de verschillende fasen, van initiatie tot realisatie (en mogelijk zelfs beheer en onderhoud) vervullen de vijf IPM-rolhouders verschillende taken die nader worden beschreven in het opgaveplan.

³ IPM: Integraal Project Management, zie <https://www.rijkswaterstaat.nl/zakelijk/zakendoen-met-rijkswaterstaat/werkwijzen/werkwijze-in-gww/werken-in-projecten/integraal-projectmanagement.aspx>

6.3 DOEN

“Zeggen wat je doet, en doen wat je zegt” is een kreet die goed bij ons past, die een goede basis vormt voor duidelijk en plezierig samenwerken en waarop we elkaar aanspreken. Na gedegen vooronderzoek en voorzien van bestuurlijk mandaat en middelen gaan we, aan de slag conform plan! Wij doen dit in goed voorbereide en professioneel opgezette/gefaseerde projecten die zich onderscheiden door een open karakter met voldoende ruimte voor inspraak en voorzien van een risico gestuurde aanpak. We hanteren hierbij de volgende uitgangspunten:

- Duurzaam werken
- Ruimte voor Co-creatie vanuit een procesmatige aanpak
- Ruimte voor innovatie
- In lijn met Agenda IJsselmeergebied 2050 van het Rijk
- In samenhang met overige regionale plannen en programma's

In de praktijk kennen zulke opgaven een sterk gefaseerd karakter dat voortkomt uit het gefaseerd beschikbaar komen van middelen, scopewijzigingen, voortschrijdende inzichten, doorontwikkelde technieken of onvoorziene risico's. Het in de praktijk uitvoeren van een dergelijke opgave vormt dan ook een uitdaging met een dynamisch karakter waarbij veel flexibiliteit van de betrokken partijen wordt verwacht. Het gezamenlijk opgave gestuurd werken voorkomt dat het hogere doel van de opgave uit beeld verdwijnt en bevordert de samenwerking en efficiëntie.

7. SAMENVATTING

Rust, Ruimte & Reuring in een veranderende wereld, dat is waar dit ambitiesdocument over gaat. Het bevat een beschrijving die op hoofdlijnen weergeeft welke factoren van invloed zijn geweest op de vorming van “ús provinsje”, hoe we hier nu mee omgaan en waarom deze dienen als uitgangspunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

Doel van dit ambitiesdocument is om de identiteit van het gebied te beschrijven en te versterken, door in te spelen op kansen door toekomstige ontwikkelingen. We willen daarbij, in samenwerking met maatschappelijke partners komen tot een adaptief investeringsprogramma tot 2050. We doen dit via de vijf thema's: Water, Cultuur, Natuur, Energie en de roergang der Economie. Via het People-Planet-Profit model wordt de verantwoordelijkheid voor mens, natuur en economie aan de thema's verbonden.

De structuur van het ambitiesdocument en de hieruit voortkomende voorziene effecten zijn terug te vinden in de effectenmatrix (hoofdstuk 5). Deze matrix vormt samen met deze samenvatting een beknopte weergave van onze uitgangspunten, drijfveren, ambities en voorziene effecten.

Om de ontwikkeling van onze ambities op een gestructureerde en verantwoorde wijze te organiseren werken wij binnen de Opgave Friese IJsselmeerkust ambtelijk conform de principes en processen van het opgave gestuurd werken. We focussen daarbij op realisatie, samenwerking en begrijpbare goed onderbouwde efficiënte processen. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij aanpalende opgaven en programma's.

ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN HET GEBIED

3.1 ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN HET GEBIED

De huidige Friese IJsselmeerkust is het resultaat van een complex samenspel van een groot aantal factoren. De belangrijkste daarvan zijn natuurlijke veranderingen van het landschap en menselijk ingrijpen als handel, landbouw en transport. Daarmee leest de ontstaansgeschiedenis van het gebied als een verhaal waarin eerst vooral de natuurkrachten heersen, maar het menselijk handelen in toenemende mate een vormende kracht in het landschap wordt.

3.1.1 DE OUDSTE KENMERKEN VAN HET LANDSCHAP

Onder invloed van het klimaat vormen zee, landijs en rivieren in de IJstijd het gebied wat wij nu kennen als het IJsselmeergebied. In de voor-na-laatste IJstijd ontstaat de Gaaster klif, het hoogste punt in het gebied. De aanwezigheid van de mens heeft dan nog weinig effect op de omgeving. Jagers-verzamelaars vestigen zich en vertrekken weer (lit.2 blz. 50). Noord Nederland wordt vanaf 5.000 v Chr. verrijkt met klei, zand en veenlagen. Dit dankzij zeespiegelschommelingen, waarbij de Noordzee binnentrekt en zich weer terugtrekt. Tussen 4.900 – 2.000 v Chr. vindt een langzame overstap plaats van een rondtrekkende levensstijl naar een vestigend boerenbestaan¹. Hier wordt akkerbouw en veeteelt bedreven, aangevuld met visserij en jacht.

De strijd tegen het water: het eerste terpenlandschap

Vanaf 600 v Chr. worden in de noordelijke kwelders de eerste terpen gebouwd ter bescherming tegen het water. In die tijd ontstaan de Marneslenk en de Middelzee als grotere getijdengebieden. Friesland en Noord Holland zijn dan met elkaar verbonden door een groot veenpakket, er is geen vaste verbinding met de Noordzee en er zijn binnenmeren ontstaan (het Aelmere).

Ontwikkeling van binnenmeer tot Zuiderzee

Rond 100 na Chr. ontstaat er een brede geul (De Vlie) die het water van de IJsseldelta afvoert naar de Noordzee. Hierdoor ontstaat in de loop van de tijd de Zuiderzee. In het zuiderzeegebied ontstaan veengebieden. Daar worden, op veel plaatsen, afwateringen aangebracht in de daarop volgende eeuwen. Deze afwateringen zijn bedoeld om de grond te kunnen bewerken, maar zorgen onbedoeld voor inklinking van de grond en daarmee bodemdaling. Nadat de natuurkrachten hun werk doen lijft de Zuiderzee deze gebieden weer in. Vanaf deze tijd af kunnen we zeggen dat menselijke activiteit de vorming van het landschap in toenemende mate beïnvloedt. Eerst puur ter overleving, maar met groeiende kracht economisch gedreven.

¹ Tussen 3350 en 3050 is er op de Gaaster klif een nederzetting van het Trechterbekervolk (Hunebedbouwers) gevestigd.

Invloed van de mens neemt toe

Door het ontstaan van de Zuiderzee wordt al in de laat-Romeinse-tijd en in de vroege middeleeuwen de doorvaartroute naar het Noordzeegebied gebruikt voor het vervoer van mensen en goederen. Vanaf 800 verandert het Friese Zuiderzeegebied geleidelijk. De invloed van de mens neemt almaar toe door economische ontwikkelingen en technische innovaties. Deze ontwikkelingen hadden vaak onbedoelde effecten, die weer maatregelen daarop uitlokten. Al deze ontwikkelingen samen hebben mede het huidige landschap vormgegeven. Vaak gaat het om plaatsgebonden ontwikkelingen.

Aanleg kustversterking

Rond 1200 worden de eerste dijken aangelegd aan de Friese kust. Dit vergroot de veiligheid voor de kustplaatsen en het achterland. De lokale dorpen en steden worden verantwoordelijk gemaakt voor het onderhoud van de dijken (lit.2.). We kunnen dit beschouwen als de eerste bestuursvorm die later uitgroeit tot de waterschappen. In dezelfde tijd worden er zijlen (Fries voor sluizen) aangelegd die het overtollige water bij eb uit het achterland afvoeren en de steden beschermen tegen de zee. Dit verbetert de vaarbewegingen naar het achterland.

3.1.2 ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

Handel en nijverheid

De Friese Zuiderzeekust is tussen 800 en 1300 de poort tot handel noordwaarts met de Oostzeegebied, de Scandinavische landen, Noord- Duitsland en Engeland. En rivier opwaarts de Rijn, de Vecht, maar ook het Zuiderzeegebied zelf. Stavoren² ontwikkelt zich al vanaf de 8e eeuw tot een vooraanstaande handelsplaats met stadsrechten. Dit dankzij haar gunstige ligging op de kaap en langs de vaarroute, zij wordt Hanzestad. Bolsward volgt, met Makkum als haven³. Ook Harlingen, Makkum, Workum, Molkwerum en Lemmer ontwikkelen zich.

Geleidelijke verandering van handel naar vrachtvaart

Dankzij verschillende natuurlijke oorzaken (stormen) en menselijke invloeden (ontwatering veengebieden in het Zuiderzeegebied), verplaatst de ligging van de geulstroom rond 1300 zich meer westwaarts. Zo ontstaat er geleidelijk dichtslibbing van de IJsselmond en verland de Friese kust, met grote gevolgen voor de Hanzehandel. Hierdoor kunnen Amsterdam en het gewest Holland zich verder ontwikkelen. Ondanks deze tegenslag weet het Friese Zuiderzeegebied zijn positie als vrachtvaarder te behouden⁴.

Klei- en kalkovens in Makkum

Vanwege de klei in de lokale ondergrond en in de naastgelegen kwelders ontstaat in Makkum in de 16e eeuw de fabricage van stenen voor woningbouw. Daarnaast ontstaat er een omvangrijk complex van kalkovens, waarin men schelpen verbrandt, die lokaal gewonnen worden. Het eindproduct is verpulverde kalk. Dit is grondstof voor specie. Beiden producten worden verhandeld en via water vervoerd. Later ontwikkelt in Makkum de markante tegelindustrie (ook grondstof klei) en ontstaat de wereldbepaalde Tichelaarfabriek met Makkums aardewerk.

² De ligging aan de vaarroute heeft ook nadelen, want in 991 en 1034 valt Stavoren ten prooi aan de invallende Vikingen (lit 2).

³ Echter formeel zullen beide steden pas toetreden in 1572 (lit 2).

⁴ Veel hiervan weten we door raadpleging van de registers van de Sonttol. Hierin geven de aantallen passages van Staverse-, Workumer-, Hindelooper-, Molkwerumer- en Makkumer schepen weer, dat zij een belangrijk deel van de vrachtvaart op zich namen (lit 2).

Zelnering (zoutwinning) en droogmakerijen

Zout is in de middeleeuwen een kostbare grondstof. Rond 800 ontwikkelt men een manier om zoutkristallen uit verzilte veenbodems te winnen. Dit wordt Zelnering genoemd (Zel = zout, nering = bedrijvigheid). Het gevolg van de winning is ontwatering van veengrond dat leidt tot inklinking van de grond. Vanwege de nog slechte afwatering staan de ontstane gebieden in het voor- en najaar onder water. Het grootste deel van de Friese meren uit de zuidwesthoek van Friesland is ontstaan door de Zelnering. Een aantal van de zo ontstane meren is later landbouwgrond geworden door inpoldering en ontwatering. Dit zijn de zogenaamde droogmakerijen. We zien ze terug als omdijkte, lagere gelegen gronden tussen Makkum-Workum en Hindeloopen-Stavoren.

Scheepsbouw

Ondanks de handelsbetrekkingen en het belang van schepen ontwikkelde zich - tot in de 20e eeuw - geen grote eigen scheepsbouw in het gebied. De eerste vermeldingen van Friese scheepsbouw dateren van 1500. Vanwege de waterverbindingen met het achterland zijn er in die tijd veel kleine bedrijfjes. In de 17e en 18e eeuw hebben Makkum, Workum, Molkwerum, Stavoren en Lemmer eigen scheepswerven⁵. In de tijd van Napoleon gaan veel werven failliet. Dit wordt versterkt doordat ze ook vasthouden aan de bouw van houten scheepsbouw. In Workum schakelt men rond 1900 over naar ijzeren scheepsbouw, waaronder coasters en stoomboten. Vanaf 1920 worden er klippers en skûtsjes gemaakt⁶. Wat wij daar nu nog van terug kunnen zien is het skûtsjesilen. Dit is een populaire, in de zomer jaarlijks, terugkerende - nationaal bekende - serie van zeilwedstrijden op de Friese meren.

Scheepswerf Royal Feadship-De Vries, gevestigd in Makkum, specialiseert zich in de 20e eeuw in de bouw van grote exclusieve zeewaardige jachten. De werf concurreert op de internationale markt en is de scheepsbouw trots van de regio. Zij heeft dependances in heel Nederland en veel gespecialiseerde lokale bedrijvigheid ontleent haar bestaansrecht hieraan.

De aanwezigheid van veel kleinere scheepsbouwerven en één hele grote, bouwt voort op de tradities die in het verleden zijn ontstaan.

Visserij

Hoewel er altijd al visserij in het gebied heeft plaatsgevonden is visserij tot de 19e eeuw vooral meer een bijverdienste. Dit heeft te maken met het ondieper worden van de Friese Zuiderzeekust en het verplaatsen van de geul westwaarts. Daardoor neemt de concurrentie toe vanuit de westelijke Zuiderzee - en de Noordzeeplaatsen. Tegelijkertijd zitten de westerse concurrenten ook dicht bij de afzetmarkten in Holland, Vlaanderen en Engeland. Pas tussen 1850 en 1900 ontstaan de eerste vissersvloten. Zij zetten zowel lokaal op de Zuiderzee, de Waddenzee als op de Noordzee hun netten uit⁷. Na het dichtmaken van de Afsluitdijk in 1932 loopt de Zuiderzeevisserij vanaf de Friese wal sterk terug. Door haar positie nabij de Waddenzee vindt er nog een verschuiving van Wadvisserij naar Makkum plaats. Het verbod op kuilvisserij op paling in 1970 versterkt de neerwaartse tendens verder.

Lokale kennis en kunde van Waterkwaliteitstechnologie

De strijd tegen het water die het gebied kenmerkt maakt dat de technische innovaties rondom water elkaar opvolgen. De aanleg van de dijken leidt tot de behoefte om overtollig water binnendijs af te voeren. De aanleg van de zijlen is het gevolg, waarvan ook binnenscheepvaart en scheepsbouw profiteert. Ontwatering leidt op veenbodemplaatjes tot inklinking en bodemdaling. Daaruit volgt waterorganisatie rondom de ontstane verschillende polderniveaus. Een deel van de, door Zelnering ontstane meren, zijn later weer

⁵ Hier werden veel Kofschepen, Tjalken, Smakken, Galjoten, Bidders, Boeiers en Staverse Jollen geproduceerd (lit. 2, blz. 31).

⁶ Skûtsjes waren zeer geschikt voor vervoer van grond, mest, turf en landbouwproducten en daardoor populair in heel Noord-Nederland (lit. 2, blz. 32).

⁷ Zij richtten zich hoofdzakelijk op de visserij van haring, ansjovis en paling (lit 2).

drooggelegd voor de landbouw (droogmakerijen). Opedane kennis maakt dat anno 2018 in het Friese IJsselmeerkustgebied een bedrijfstak is ontwikkeld die zich met waterbeheer bezighoudt en meedraait op wereldniveau, met bedrijven als Landustrie, Spaans Babcock en Paques. Daarnaast ontstaat in Leeuwarden het kennisinstituut voor watertechnologie Wetsus.

MKB en werklocaties

Het MKB is goed voor 80 tot 85 % van de arbeidsplaatsen in de regio. Daarmee vormt het MKB dé basis van de regionale economie. Vaak gaat het om bedrijven die een sterke regionale binding hebben, maar toch veelal internationaal actief zijn. Daarnaast vormen de werklocaties een belangrijk onderdeel van de regionale economie.

3.1.3 LANDBOUW

Het gemengde bedrijf is de oudste vorm van landbouw die we kennen in het gebied (zie ook 1.1.1). Vanaf 600 ontstaat het terpenlandschap. Hier wordt kleinschalige akkerbouw en veeteelt versleuteld met jacht en visserij. In de middeleeuwen wordt het boeren vooral in het achterland gecombineerd met andere werkzaamheden. Vanwege de nog slechte afwatering wordt het uitoefenen van het boerenbedrijf aanvankelijk nog vaak gecombineerd met andere beroepen zoals visser of binnenvaartschipper. In de latere middeleeuwen stijgt in heel Europa de akkerbouwproductie geleidelijk door nieuwe teeltmethoden. Met het stijgen van de productie neemt ook de vraag naar meer ruimte voor opslag daarvan toe.

Rond 1700 verschijnen voor het eerst de voor Friesland kenmerkende kop-hals-romp boerderijen. En er treedt specialisatie op: akkerbouw of veeteelt. Deze boerderijen geven een grote vorm van bedrijfsorganisatie weer: grotere opslag voor akkerbouw opbrengsten of diervoer, goede verdeling voor lastdieren of melkproductie en bij veeteelt een eigen beperkte zuivelproductie. De veestapel per veeteelt bedrijf groeit hier van 12-15 naar 25-30 stuks grootvee. Hier spreken we van de eerste schaalvergrotingsgolf in de landbouw.

Door allerlei technische - en organisatorische innovaties gaan de veranderingen vanaf 1870 snel. De ploegmethoden verbeteren sterk waardoor de akkerbouwproductie vergroot. Voor de veeteelt wordt in 1879 het Friese Stamboek FRS opgericht. Er wordt gericht gefokt op melkproductie en kracht. Rond die tijd vinden ook innovaties in de boter- en kaasproductie plaats. Dan al een belangrijke vorm van inkomsten. Tussen 1888 en 1913 worden er diverse boerencoöperaties opgericht⁸. Binnen deze samenwerkingsvorm ontstaan de melkfabrieken. Hiermee worden zuivelproducten voor het eerst op grote schaal geproduceerd. Mechanische koeltechnieken zorgen voor een sterke groei van de export van boter en kaas. Tussen 1914 en 1945 wordt kunstmest ontwikkeld. Hiermee kunnen de veengronden beter geschikt worden gemaakt voor akkerbouw en veeteelt.

Na de Tweede Wereldoorlog is de wederopbouw van Europa leidend in de landbouwontwikkelingen. Voedselproductie is topprioriteit en schaalvergroting en mechanisatie hét middel om die op het gewenste peil te brengen. Vanaf dan bemoeit Europa zich ook met het landbouwbeleid, door diverse Europese subsidies op de landbouwproductie. Zo blijven de prijzen voor de consument laag en de verdiensten voor de boeren goed.

De tweede schaalvergrotingsgolf in de veeteelt ontstaat met de introductie van ligboxen stallen eind jaren zeventig. Met overheidssubsidies kan hierdoor de veestapel per bedrijf groeien naar 70 - 80 stuks grootvee per bedrijf. Rijksoverheid en Europees beleid krijgen een als maar grotere invloed op de landbouwsector. In deze tijd groeit ook de agro-industrie. Voor de veeteelt betekent dit dat er aanvullend mineraalrijk voedsel aan het menu van de veestapel wordt toegevoegd. Dit voedsel is vaak in het verre buitenland geproduceerd.

De Nederlandse landbouwsector zit inmiddels in een wereldwijde markt. De schaalvergroting heeft overproductie tot gevolg. Er ontstaan almaar groeiende 'boterbergen' en 'melkplassen'. In de veeteelt ontstaan mestoverschotten. De Europese wetgeving richt zich op het terugdringen van de overproductie en stelt voor de melkproductie melkquota in. In Nederland wordt in 1994 de Wet Milieubeheer ingevoerd, die ook de landbouw stuurt en inperkt. In deze tijd zien we ook windmolens (voor opwekking duurzame elektriciteit) in het landschap verschijnen die als aanvullende bedrijfstak voor de boerenbedrijven worden ingezet. Naar mate de aantallen en de grootte van de windmolens toeneemt, neemt de maatschappelijke kritiek toe.

Een laatste schaalvergrotingstendens zien we tussen 2000 en 2018. Met de bouw van megastallen kan de veestapel per bedrijf groeien naar 200 - 350 stuks grootvee. In Nederland wordt vanaf 2009 het uitrijden van mest verboden en mestinjectie voorgeschreven. De Europese wetgeving begrenst de mogelijkheden van de groei door nieuwe richtlijnen en trekt de melkquota in 2015 in. Als oplossing voor het mestprobleem op bedrijfsniveau en als aanvullende bedrijfstak zien we mestvergisters in het landschap verschijnen. Ook deze worden, net als de windmolens, met gemengde gevoelens door de omgeving ontvangen.

Veenweidegebieden

In het IJsselmeerkustgebied komen ook veenweidegebieden voor. Qua bodemopbouw verschillen die gebieden. Van 'klei op veen' aan het kustgedeelte, naar 'puur veenweide' in het midden tot 'diepe veenpolders' voorbij het Friese merengebied verder landinwaarts. Afhankelijk van de bodemopbouw speelt hier in meer of mindere mate de ontwikkeling van inklinking van de bodem door wateronttrekking voor de landbouw. Maar ook de afgifte van het broeikasgas CO₂ door de afbreek van organische stoffen uit de veenbodem. De inklinking heeft bodemdaling tot gevolg. De bodemdaling heeft gevolgen voor landbouw, infrastructuur, vastgoed en binnendijks waterpeilbeheer. De Friese overheden werken, vanuit de gezamenlijk in 2015 opgestelde Veenweidevisie, samen met andere instanties aan een aanpak voor heel Friesland. In het vervolg van dit ambitiedocument zullen wij daar vanuit het IJsselmeerkustgebied zoveel mogelijk op aansluiten. Om die reden zal er in dit ambitiedocument verder niet op de veenweideontwikkelingen ingegaan worden.

Bijzondere positie Nederlandse landbouw

Nederland neemt een bijzondere positie in de wereldlandbouwproductie in. Door de combinatie van toegepaste kennis (Wageningen Universiteit), nationale landbouw organisatie (LTO en Agro-industrie), het nationale waterbeheer (Rijk en Waterschappen), intensieve en gespecialiseerde mechanisatie, sterke lobby in Brussel en de goede Nederlandse wereldhandelspositie zijn wij in staat de hoogste productie per m² te realiseren en tot een uitstekende zuivel- en landbouwexport te komen. Dat heeft Nederland en de provincie Friesland veel goeds gebracht, maar het heeft ook een schaduwkant.

Kantelpunt balans natuur en landbouw rondom 1850

Tot aan 1850 zijn de landbouw ontwikkelingen nog in balans met de natuur. Grotendeels grondgebonden en hoofdzakelijk gericht op lokale productie en lokale afzet. Het ontstane waterrijke, vlakke platteland is goed voor flora en fauna. Daarna ontstaan de belangrijkste veranderingen met effect op de natuurwaarden. De ontstane grond-ongebonden intensieve veehouderij heeft overproductie en mestoverschotten tot gevolg. Lagere normeringen voor mestgiften zorgen voor een verlies van veerkracht in de bodem; uitputting treedt op. Het uitspoelen van fosfaten naar het grondwater heeft effect op de regionale drinkwaterwinning.

⁸ Boeren coöperaties in de Zuidwesthoek: Balk-Harich - 1897, Birdaard 1897, Bolsward 1883, Grote Wiske 1888, Heeg 1900, Hemelum 1896, Kimswerd 1888, Koudum 1889, Lemmer (Lankhorst=privaat), Lollum/Waaksum 1897, Makkum 1913, Oosthem /De Hem 1901, Oudega 1880, Sloten 1889 (Lyemph=privaat), Warns 1889, (lit. 3, register van zuivelcoöperaties).

Fosfaatverrijking beïnvloedt de natuurwaarden. Biodiversiteit en landschapsdiversiteit nemen af door moderne productiemethoden. Wat Flora en Fauna betreft is er aan de ene kant een algemene afname van soorten terwijl aan de andere kant en specifieke toename is van ongewenste soorten, waaronder predatoren en exoten. Daarnaast loopt het weidevogelbestand in aantallen terug, ondanks provinciale weidevogelbeheervergoedingen.

Van historie vindt er in Gaasterland gemengd bedrijf plaats. De afgelopen jaren is er in dit gebied een veranderend gebruik van landbouwgrond waar te nemen. Ook is er de afgelopen jaren een veranderend gebruik van landbouwgrond in Gaasterland te zien. Steeds meer percelen worden aangewend voor bloembollenteelt. Hierdoor verdwijnt steeds meer grasland. De teelt zorgt voor overlast door verstuiwing van de nagenoeg kale percelen in combinatie met zware bestrijdingsmiddelen. Dit zorgt voor onrust in de Mienskip. Het zo unieke Friese weidelandschap - één van de kernwaarden van het gebied - wordt steeds minder uniek.

Afname biodiversiteit en landschapsdiversiteit door moderne productiemethoden

Het meer doelmatig werken in de landbouw versterkt de terugloop van dier- en plantensoorten⁹. De hoge fosfaatgiften versterken dit effect (lit. 4, blz. 47). De diversiteit van het landschap verschaalt en daarmee ook de voedselbeschikbaarheid voor bodemleven, weidevogels en predatoren. Daarnaast loopt, ondanks de provinciale vergoedingen voor weidevogelbeheer, het weidevogelbestand in aantallen terug. Tegelijkertijd loopt de landschapsdiversiteit terug onder invloed van de moderne productiemethoden¹⁰. Het zo unieke Friese weidelandschap - één van de kernwaarden van het gebied - wordt hierdoor steeds minder uniek. Er zijn ook andere effecten van de mest. Het injecteren van mest in de bodem heeft effecten op het bodemleven¹¹. Depositie van stikstof zorgt voor verzuring van de bodem¹². De bossen van Gaasterland en de overige Natura2000 gebieden langs de Friese IJsselmeerkust ondervinden last van de stikstofdepositie. Daarnaast is de afgelopen jaren een duidelijke trend waarneembaar in een veranderend gebruik van landbouwgrond in Gaasterland. Naast de teelt van aardappelen en uien worden steeds meer percelen aangewend voor de bloembollenteelt. Door de teelt van deze producten verdwijnt er steeds meer grasland. Daarbij zorgt de bloembollenteelt voor overlast door verstuiwing van de nagenoeg kale percelen in combinatie met zware bestrijdingsmiddelen. Deze vorm van landbouw leidt tot onrust in de Mienskip en leverde al verschillende protesten op.

Alternatieven

Er zijn ook andere signalen. Een deel van de boeren keert zich af van de grootschaligheid en keert terug naar een kleinere bedrijfsvoering, gericht op één gezin. Deze agrariërs stappen over op biologisch boeren, met meer weidegang voor de dieren, en halen de verdienste uit de meerprijs die er op het biologische product ligt. Deze trend wordt onderschreven door een opinieonderzoek onder bijna 2.300 boeren en boerinnen, dat dagblad Trouw publiceert in juni 2018. Hieruit blijkt dat de helft binnen tien jaar overschakeld wil zijn naar een duurzame vorm van landbouw. Er ontstaat een beweging naar een meer natuur inclusieve landbouw.¹³

⁹ Hoog productief gras, drains voor afwatering, verlagen slootpeil en beregenen bij droogte verhoogt de productie. Hierdoor kan er vaker - en door technische innovatie meer oppervlakte tegelijk - gemaaid worden. Door deze productiemethoden neemt de biodiversiteit in de weiden af. Dat geldt voor zowel flora als fauna. Door het productiegras en de hoge maaifrequentie krijgen oorspronkelijke kruidrijke en bloemrijke planten geen kansen om zich te vermenigvuldigen.

¹⁰ Kleinschalige slootstructuren worden gedempt en typerende, kleine reliëfdragende weiden vervangen door grootschalige vlakke, rationele landbouwgronden.

¹¹ Door chemische reacties met de mest in de bodem spoelen nutriënten weg naar het grondwater. Tegelijkertijd komt een deel van de mest als ammoniak vrij in de lucht. Hierdoor ontstaat fijnstof, dat schadelijk is voor de luchtwegen (lit. 6, blz. 46).

¹² Dit heeft een nadelig effect op de chemische processen in de bodem die zorgen voor de opname van stoffen uit de bodem voor bomen en planten.

¹³ Natuur inclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die deel is van een veerkrachtig voedselsysteem, gebruik maakt van natuur, landschap en biodiversiteit, met een gezond verdienmodel, en die op haar beurt de biodiversiteit behoudt en versterkt.

De laatste schaalvergrotingstendens in de veeteeltsector vond plaats tussen 2000 en 2018 waarbij vee-stapels zijn gegroeid naar 200–350 stuks grootvee per bedrijf. Met het indienen van een gebiedsplan werken zij aan het agrarisch natuur en landschapsbeheer langs de Friese IJsselmeerkust (lit 5.). De provincie stelt hiervoor middelen beschikbaar. Zij werken gezamenlijk met onder andere It Fryske Gea, Staatsbosbeheer en Wetterskip Fryslân aan verbetering van het weidevogelbestand. Dit is een goede ontwikkeling. Echter hun beheersgebieden zijn niet robuust genoeg voor de gehele kuststrook.

3.1.4 NATUUR

Met de tijd veranderen ook de natuurwaarden in het gebied. Wanneer vanaf 800 de economische ontwikkelingen toenemen ontstaan er ook andere natuurlandschappen. De Zuiderzee was onderdeel van een stelsel van kreken, kwelders en geulen dat met het getij water in en uit het gebied bracht en tegelijkertijd het water van de IJssel en de Vecht afvoerde. Op de kust en landinwaarts werd het landschap steeds meer vormgegeven door economische activiteiten. Wanneer natuurkrachten in het spel waren ontstonden er door stormen en overstromingen soms grotere meren. Waarvan sommige later ook weer ontwaterd werden (droogmakerijen).

De aanleg van de dijken vanaf 1200 heeft als doel de invloed van de natuurkrachten terug te dringen. Naar mate vanaf 1600 de Zuiderzeestadjes op de kust en de landbouw landinwaarts zich verder ontwikkelen krijgt het landschap de eerste uiterlijke kenmerken die we nu nog herkennen. De landaanwinningen bij Workum uit de 17e eeuw dragen daar in positieve zin aan bij.

Met de toenemende rationalisatie in de landbouw in de 20e eeuw nemen de plas-dras locaties landinwaarts sterk af. Ook verdwijnt het traditionele kleine-geultjespatroon in de weiden door de aanleg van drains. De fosfaatrijke mestinjectie heeft effect op het bodemleven en leidt tot uitspoeling van nuttige mineralen en de depositie van stikstof tast de bossen aan door verzuring. Na het dichten van de Afsluitdijk in 1932 gaat de ecologische kwaliteit in het dan ontstane IJsselmeer sterk achteruit (lit. 7, blz.12-13).

Het ontbreken van gradiënten wordt algemeen beschouwd als een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van de natuurwaarden van het IJsselmeer. Het gaat dan om verschillen in bodemdiepte, zoals doorzicht, zoet-zout en voedselrijkheid. Daarnaast is het peilregime van belang. De huidige regulering van het IJsselmeer is tegennatuurlijk, waarbij het winterpeil laag is en het zomerpeil hoog. Er vindt alleen zeer beperkte, gecontroleerde doorstroming plaats, wanneer er wordt gespuid bij eb en gesluisd voor de scheepvaart. De verbinding met Waddenzee en met het achterland (binnendijks Friesland) is minimaal. Het IJsselmeer vervalt tot een stil en zoetwater binnenmeer. De migratie van vissen via de IJsseldelta en het visbestand nemen dramatisch af.

De natuurwaarden buitendijks bestaan uit de zandplaten, de slikken en de Gaaster klif. De waarden, die voorheen door de getijden onder water kwamen te staan, blijven nu als eilanden voor de kust liggen¹⁴. Hier ontstaan nieuwe natuurwaarden. Het zijn inmiddels vogelrijke, natte, zoetwatergebieden geworden, met nieuwe paaiplaatsen voor sommige vissoorten (lit.8, blz.45).

¹⁴ Het gaat om de westelijk gelegen Makkumerwaarden, de Koaiwaard, de Warkumerwaard en de zuidoostelijk van de Gaaster klif gelegen Mokkebank.

3.1.5 RECREATIE

Een goed te onderbouwen schatting uit beschikbare gegevens van de overheden zegt dat ongeveer 10% van de beroepsbevolking in het gebied werkzaam is in de recreatiesector. Het belang van recreatie voor de werkgelegenheid in het gebied is daarmee groot.

Van alle economische ontwikkelingen is recreatie de jongste. Recreatie en toerisme komen op in het midden van de 19e eeuw. Er ontstaat rond die tijd voor het eerst georganiseerde recreatie in de vorm van zeilverenigingen en sportverenigingen¹⁵. Daarnaast komt het toerisme voorzichtig op gang. Allereerst nog door de elite die het zich kon veroorloven. Zij komt de historische pracht en praal van de Zuiderzeestadjes bekijken. Dit komt mede door de infrastructurele verbeteringen op het vaste land (wegen en spoor). Rondom 1910 is er het begin van een strand- en badcultuur. Een voorbeeld daarvan is de aanleg van het badpaviljoen bij het strand van Hindeloopen in 1913 (lit. 2, pag. 65). Toen al werd het gebied gewaardeerd om haar stilte, de Zuiderzeecultuur en de vergezichten aan beide kanten van de dijk.

Na de Tweede Wereldoorlog stijgt de welvaart langzaam maar gestaag. Met meer vrije tijd, de auto als vervoermiddel, de invoering van vakantie en geld daarvoor, komt recreatie voor meer mensen beschikbaar.

Eind jaren '50 openen de eerste campings in Hindeloopen en Lemmer. In Makkum ontstaat De Holle Poarte en in Workum It Soal. In Workum aangevuld met jachthaven. Er is een groeiende markt in de watersport. Het recreëren op en langs het water wordt een nationale aangelegenheid. Het Friese merengebied stond al bekend als zeilregio. De motorvaart kan daar goed bij aansluiten. De faciliteiten voor de zeilsport en motorvaartuigen nemen toe. Er ontstaan jachthavens, aanlegplaatsen, brugdiensten en douche- en toilet-ruimtes langs de vaarroutes. Door deze ontwikkelingen stijgt het aantal toeristen dat komt voor de watersportrecreatie en de unieke kernkwaliteiten van het Friese IJsselmeerkustgebied.

Tegelijkertijd ontstaat er groei in productie en onderhoud van zeil- en motorvaartuigen. In effect treedt hier een verschuiving op van de maakindustrie van vrachtvaart naar recreatievaart. Men innoveert met metaal- en later ook kunststoftoepassingen op de vaartuigen. Net als in de scheepvaart zijn deze ook terug te leiden op de oude scheepsbouwtradities in het gebied (zie ook 3.1.2 - Scheepvaart). Ook ontwikkelt zich de horeca aan en langs het water. Begin jaren '70 komen er jachthavens in Stavoren en Lemmer. Momenteel zijn er stranden in Makkum, Workum en Lemmer. In Lemmer ontwikkelde zich een industriehaven met een prominente plek voor de bouw van recreatiejachten. Aan de rand van het industriegebied ligt een opgespoten strand en is een terrein voor stacaravans. Ook is in 1998 het Woudagemaal in Lemmer opgenomen in de UNESCO Werelderfgoedlijst.

Met de recente afronding van het Friese Merenproject is ook een vaarroute door het Friese weidegebied ontstaan op reeds bestaande vaarwegen. Hiermee is de route ontsloten voor motorvaartuigen. In de motorvaartuigenbouw is een trend van het bouwen van elektrische vaartuigen ingezet. Hiervoor worden ook aparte routes ontwikkeld die de exclusieve rust van het gebied benadrukken. Recent is het ontstaan van de kite- en windsurfcultuur langs het Gaaster klif, het strand in Workum en tussen Makkum en Kornwerderzand. Ook is er een toename van recreatie met campers waar te nemen. Tenslotte is – als uitvloeisel van de samenwerking tussen regio en Rijk in voorbereidingen voor de renovatie van de Afsluitdijk – in het voorjaar van 2018 op Kornwerderzand het Afsluitdijk Wadden Centre geopend. Vanwege de gunstige ligging aan de A7 op de Afsluitdijk heeft dit centrum het potentieel om uit te groeien tot een belangrijke toeristische trekpleister voor Noord-Nederland.

¹⁵ In deze tijd ontstaan de typisch Friese sporten als Fierljeppen en Keatsen.

Verwachte ontwikkelingen in de Recreatie- & Toerismesector

Vanaf de jaren '50 zijn in de watersportrecreatiesector hele generaties opgevoed met varen tijdens de vakanties. De afgelopen jaren is waar te nemen dat het aantal vaarbewegingen met zeil- en motorvaartuigen gestaag terugloopt (lit.9, blz.6-7). Dit wordt voor het grootste deel gewijd aan het feit dat de jongste - met watersport opgegroeide generatie - minder genegen lijkt om te investeren in varend vastgoed. Zij zien het bezit, met onderhoud en stalling, als een last en huren liever tijdelijk voor hun gebruik (lit.9, blz.10). Deze trend wordt bevestigd door beheerders van jachthavens, die door deze ontwikkeling op zoek zijn naar alternatieven waarmee de beheerskosten kunnen worden gedekt.

Tegelijkertijd groeit de recreatiesector jaarlijks. Zelfs de recessie van 2008 heeft daar weinig invloed op gehad (CBS nieuwsbulletin, 4 april 2018). Om de kansen te onderzoeken voor het inmiddels gerealiseerde Afsluitdijk Wadden Centrum op de Afsluitdijk heeft er onderzoek plaatsgevonden naar wie de Afsluitdijk zoal bezoeken en welke potentiële doelgroepen dat nog kunnen gaan doen. De uitkomsten van het onderzoek, aangevuld met andere informatie uit het IJsselmeerkustgebied zelf en die door het NBTC¹⁶, leidt tot de conclusie dat er kansen zijn voor een aantal recreatiedoelgroepen. Het gaat om de binnenlandse toerist, de internationale toerist uit Europa en de intercontinentale toerist uit Azië en Noord- en Zuid-Amerika¹⁷.

Daarnaast is een kwaliteitsslag op sectoronderdelen zelf gewenst. Aan nieuwe vakantieparken en attracties kan behoefte blijken, maar meerdere vakantieparken zijn verouderd. De vitaliteit van deze parken staat onder druk. Er zijn signalen dat dit, net als in andere provincies, verkeerd gebruik in de hand werkt. Een herstel van de vitaliteit is nodig met meer comfort, kwaliteit en diversiteit van verblijfsaccommodaties voor alle inkomensklassen.

Friesland wordt in mei 2018 door Lonely Planet Guide geplaatst in de top-3 van beste onbekende Europese vakantiebestemmingen. Voor Friesland betekent dit wereldwijde aandacht. De internationale 'Best in Europe-campagne' wordt over de hele wereld door media overgenomen. Daarnaast heeft de verworvenheid van Leeuwarden als Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 geleid tot een uitgebreid en gevarieerd programma van culturele activiteiten in heel Friesland. Dit heeft gezorgd voor grote aandacht voor Leeuwarden en Friesland. Als vaste erfenis is in elk van de elf Friese steden een fontein geplaatst. Er wordt gewerkt aan het vasthouden van deze aandacht onder de noemer 'legacy of Culturele Hoofdstad 2018'. Hier liggen kansen voor het gebied.

¹⁶ Amsterdam loopt vol met internationale toeristen en als oplossing daarvoor ziet wil zij dat deze groepen begeleid andere delen van het land bezoeken, om de hoofdstad te ontlasten. Hiervoor is de NBTC campagne Holland City ingezet. De Afsluitdijk is daarin opgenomen in de waterlandlijn.

¹⁷ De binnenlandse toerist is te onderscheiden in korte- en lange verblijfsrecreanten. Dagjes- en weekendtoeristen (jongeren en ouderen) en jongere gezinnen die een vakantiebestemming van 1 tot 2 weken zoeken. De internationale Europese toerist zoekt een meerdaagse vakantiebestemming (1 of 2 weken) in Europa. De korte verblijfstoeristen (jongeren en ouderen) en de Europese toerist zoeken een gebied met dagbestedingen, bezienswaardigheden, evenementen, eigen identiteit, cultuur met voldoende ontspanning. De jongere gezinnen vooral dagbestedingen en voldoende ontspanning. De intercontinentale toerist doet Europa-in-drie-weken en zal alleen als onderdeel van een compleet arrangement een bezoek brengen.

BIJLAGE 2

UITGANGSPUNTEN DOOR VERSCHILLENDE TRANSITIES

3.2 UITGANGSPUNTEN DOOR VERSCHILLENDE TRANSITIES

De uitdagingen van de toekomst liggen in een aantal verschillende transities. Het woord transities betekent hier geleidelijke verandering. Dat geeft aan dat de veranderingen die er verwacht worden niet direct te zien zijn, maar dat de effecten pas over een langere periode waargenomen kunnen worden. Hieronder wordt kort weergegeven om welke transities het gaat, hoe zij met elkaar in verband staan en wat de verwachtingen erover zijn. In onze ambities geven wij weer op wat voor manier wij met deze transities willen omgaan. In Hoofdstuk 4 verbinden wij deze transities met de andere onderwerpen uit hoofdstuk 3 en geven wij aan op wat voor manier wij met deze transities willen inspelen.

3.2.1 KLIMAATVERANDERING OP KOMST

De wereld staat voor een klimaatverandering. Dat is niet voor het eerst, want de geologie leert ons dat er in Noord-Europa koudere (IJstijden) en warmere (zoals het heden) periodes zijn geweest. Het ontstaan van deze temperatuurschommelingen wordt aan verschillende klimatologische omstandigheden toegeschreven. Onder klimaatwetenschappers is er algehele consensus dat komende klimaatverandering aan de mens kan worden toegeschreven.

De oorzaak is de uitstoot van CO₂ veroorzaakt door het verbranden van fossiele brandstoffen van de afgelopen 150 jaar. Verwacht wordt dat de gemiddelde temperatuur op Aarde met 2 tot 3,5 graden Celsius zal stijgen (lit. 10, blz. 15). Als gevolg daarvan smelten de ijskappen en stijgt de zeespiegel. Daarnaast kunnen door de temperatuurstijging allerlei verschillende, zichzelf versterkende effecten optreden waardoor ontwikkelingen sneller kunnen gaan dan eerst verwacht. Er zijn ook scenario's berekend die minder ernstig uitvallen.

Nederland neemt de zeespiegelstijging serieus en zijn er verschillende scenario's ontwikkeld om hiermee om te gaan. De aanpassing van de Afsluitdijk als overslagbestendige dijk is daar een voorbeeld van. Verwachtingen voor het Nederlandse klimaat: zijn mildere winters, warmere zomers en minder vaak, maar veel heftigere neerslag. Hoewel het voornemen om een peilstijging in het IJsselmeer door te voeren niet direct met de zeespiegelstijging te maken heeft, wordt er wel verwacht dat de neerslagverandering op termijn de drinkwatervoorraad in Nederland negatief kan beïnvloeden.

Op de klimaatconferentie van Parijs, eind 2015, zijn internationale afspraken gemaakt om de uitstoot van CO₂ terug te dringen op een niveau waarop de temperatuurstijging niet hoger wordt dan 2 graden Celsius.

3.2.2 ENERGIETRANSITIE VAN FOSSIEL NAAR DUURZAAM IS NOODZAKELIJK

Hoewel het gebruik van fossiele brandstoffen in de hele menselijke geschiedenis is terug te vinden, is de schaal waarop dit gebeurt sinds de industriële revolutie enorm toegenomen. Het grootste deel van de technieken en voorzieningen die onze welvaart ondersteunen en vooruit stuwten zijn opgebouwd rondom het gebruik van fossiele brandstoffen. Een omslag naar een volledig elektrische samenleving is mogelijk, want in principe kunnen al onze technieken op elektriciteit werken. Er zijn daarvoor diverse alternatieve technieken beschikbaar.

Zonnepanelen en windenergie zijn al beproefde technieken. Zij hebben echter als nadeel dat zij alleen stroom leveren wanneer de zon schijnt of de wind waait. Er lopen nu diverse aanvragen voor het plaatsen van zonneweiden in een coöperatieve samenwerking van betrokken inwoners. Er verrijst een windpark in het IJsselmeer, 6 km buiten de kust van Makkum. Het draagvlak voor grote windmolens is echter laag.

De opslag van duurzame energie is de grootste uitdaging van dit moment. De ontwikkeling van grotere accusystemen, die zowel wijken kunnen voorzien van elektriciteit als voertuigen of vaartuigen kunnen voortbewegen, is gaande. Er wordt geëxperimenteerd met het toepassen van digitale techniek voor de afstemming van energiegebruik en opwekking op buurt- en wijkniveau, maar ook met zichzelf voortbewegende elektrische voertuigen.

Geothermische energie (warmte uit de diepe aardlagen van 2,5 tot 4,5 km diep) voor warmte en elektriciteit heeft een groot potentieel, maar is zeker nog geen beproefde techniek. De ontwikkeling van waterstof als brandstof gaat langzaam, maar lijkt veelbelovend. Kernenergie is geen veilig alternatief, vanwege het radioactief afval ervan.

Energievoorzieningen in het landschap zijn soms verborgen omdat we ze niet meer als zodanig herkennen. Een voorbeeld hiervan is een ander deel van het Friese merengebied dat ontstaan is door de turfwinning.

3.2.3 WERELDWIJDE AFNAME VAN BIODIVERSITEIT EN GRONDSTOFFEN

De terugloop van biodiversiteit wereldwijd gaat het afgelopen decennium snel. Dit wordt veroorzaakt door het kappen van tropische regenwouden (grondstoffen) en het in gebruik nemen van grond voor de landbouw. Hierdoor worden veel dieren- en plantensoorten met uitsterven bedreigd. Ook verkeerd gebruik van de bodem na het kappen, kan leiden tot verwoestende modderstromen bij hevige regenval in berggebieden of verwoestijning op vlakten.

Daarnaast worden wereldwijd grote stukken natuur afgegraven voor het delven van grondstoffen of regenwouden gekapt om de vrijgekomen grond te gebruiken als landbouwproductiegebieden, bijvoorbeeld voor veevoederproductie voor onze landbouw. Delving van grondstoffen moet gecontroleerd worden om leefomgeving en natuur te beschermen. Controle op naleving van milieuwetgeving en hiertoe bevoegde uitvoerende instanties ontbreken veelal. Zodoende kan grondstofdelving leiden tot grote milieuverontreinigingen. Deze vormen een gevaar voor de volksgezondheid lokaal en bij verspreiding ervan ook regionaal.

De wereldgrondstoffenvoorraad is eindig. Wat van biologische aard is, kan via land- en bosbouw worden geteeld. Wat uit de aarde gedolven moet worden niet. Dit geldt voor fossiele brandstoffen, grondstoffen

voor woningbouw, maar ook voor zeldzame grondstoffen als uranium voor kernenergie en coltan voor mobiele telefoons. Heel lang is de prijs van het milieu (de opruim-, recycle of hergebruikkosten) niet meegenomen in de prijs van producten (vaak samengesteld uit verschillende materialen). Dit zorgde ervoor dat afval werd weggegooid. De effecten van een aantal decennia wegwerpmaatschappij zien we terug in de zogeheten 'plastic soep'. Dat is zwerfplastic dat zich verzamelt op bepaalde stromingspunten in de oceanen en groeit tot grote drijvende eilanden. Een bijkomend gevaar hiervan is dat plastic afbreekt in kleine deeltjes, die in de voedselketen terecht komen, waardoor bio-accumulatie van plastic ontstaat. Nu de grondstoffen schaarste toeneemt, loopt ook de prijs op en wordt het financieel rendabel om afvalstoffen als grondstof te zien. Een weg naar een circulaire economie ligt open. Daardoor ontstaat een kans en uitdaging om de grondstofkringloop rond te maken.

3.2.4 GROEI VAN DE WERELDBEVOLKING IN AZIË EN AFRIKA EN AFVLAKKING IN DE WESTERSE WERELD

Het is de verwachting dat door de toenemende welvaart wereldwijd de wereldbevolking zal groeien van 7 miljard in 2018 naar 9,3 miljard mensen in 2050 (lit.12). In 2008 heeft de mensheid de grens gepasseerd dat er meer mensen wonen in de stad dan op het platteland. De trek naar de stad voor werkgelegenheid en een betere toekomst is en blijft groot.

Het is de verwachting dat de bevolking in Azië, Afrika en Zuid-Amerika voorlopig nog zal groeien en dat de bevolking in Europa en Noord-Amerika zal stabiliseren en langzaam zal gaan dalen. Dit heeft te maken met de demografische opbouw van de bevolking in de groeiende en dalende werelddelen. Als de welvaart toeneemt, goed onderwijs beschikbaar is voor mannen en vrouwen en de participatie van vrouwen in de werkgelegenheid toeneemt, stabiliseert het geboorteoverschot en neemt de gezinsgrootte en daarmee op de duur de bevolkingsomvang af. In deze aflopende curve bevinden Europa en Noord-Amerika zich. Het is de verwachting dat op termijn ook de nu nog groeiende werelddelen daarmee te maken zullen krijgen, waardoor de wereldbevolking langzaam zal dalen.

Bruikbaar water is van grote invloed op de voedselproductie, op de bevolkingsgezondheid en op het functioneren van ecosystemen. Van die 9,3 miljard mensen in 2050 wonen er naar schatting 7 miljard in delta's. De belangen op het gebied van veiligheid, volksgezondheid en voedselproductie zijn daar enorm. 71% van het aardoppervlak bestaat uit water. De klimaatverandering heeft directe invloed op water, waterkringlopen en waterkwaliteit. Watertemperaturen stijgen, zuurstofgehaltes nemen af en vervuiling neemt toe. De beschikbaarheid van (bruikbaar) water staat onder druk.

Er is een directe relatie met de groei van de wereldbevolking, de uitputting van grondstoffen, de klimaatverandering en de afname van de biodiversiteit.

3.2.5 DEMOGRAFISCHE TRANSITIE

De waargenomen trend in de wereldbevolking voor de westerse samenleving zien we ook terug in Nederland. Hier nemen we krimp van de bevolking waar in delen van de grensprovincies. In deze gebieden daalt de bevolking met 16% tot 2040, zo is de verwachting. Het gaat om Noordoost-Friesland, Noordoost-Groningen, de Achterhoek, Zuid-Limburg en Zuid-Zeeland (lit.13). Deze krimp wordt veroorzaakt door een toenemende vergrijzing van de bevolking (stijging levensverwachting) en ontgroening door het wegtrekken (en niet weer terugkeren) van kansrijke jongeren. Vaak verlaten zij het gebied voor een studie in één van de steden of vinden zij werk in de stad. Als gevolg hiervan groeit de bevolking in de steden en krimpt de bevolking op het platteland.

In het IJsselmeerkustgebied zijn deze verschijnselen ook terug te zien in de beschikbare data. Alleen is de terugloop van de bevolking op het platteland en in de kleine- en middelgrote kernen nog beperkt. Ook hier is de verwachting dat de nabij gelegen kernen Sneek, Bolsward, Joure en Leeuwarden nog zullen groeien tot 2040-2050 en daarna stabiliseren (lit.14). Tegelijkertijd dempt de toename van de mobiliteit, bijvoorbeeld door de auto, de krimp. Immers een groot deel van de bevolking werkt in de steden, maar woont op het platteland en in de kleine- en middelgrote kernen. Die mobiliteit heeft er ook toe geleid dat er in kleine kernen bijna geen voorzieningen meer zijn. Het doen van boodschappen en inkopen wordt vaak gecombineerd met werk.

Om het voorzieningenniveau op het platteland en in de kleine- en middelgrote kernen te onderzoeken en op peil te houden heeft de gemeente Súdwest-Fryslân in 2015-2016 het proces van de Clusteragenda uitgevoerd (lit. 15). Feitelijk heeft hier een dialoog plaatsgevonden tussen gemeente en de Mienskip van het platteland en de kleine- en middelgrote kernen. Daar zijn 8 thema's uitgekomen die weergeven wat de Mienskip vindt. Voorop staat het belang van goede digitale verbindingen. Daarnaast zijn veilige fietsverbindingen van belang voor de schoolgaande jeugd, is er behoefte aan goedkope huur- en koopwoningen voor jongeren, staat de toekomst van de ouderenzorg onder druk en zijn er zorgen over het behoud van ontmoetingsplaatsen en het aantrekken van nieuwe vrijwilligers. Ook de ontwikkeling van kleine bedrijvigheid en recreatieve voorzieningen zijn punten van zorg.

BRONNENLIJST

1. Cultuurhistorische IJsselmeerbiografie, synthese met ruimtelijke karakteristieken als bouwstenen voor ontwikkeling, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van OWC, 2017.
2. Cultuurhistorische IJsselmeerbiografie, Friesland, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van OWC, 2017.
3. De bakermat van de Nederlandse zuivelindustrie, Willem en De Wit, uitgeverij De witte veer, 1995.
4. Langetermijneffecten van verminderde fosfaatgiften, Van der Zalm en Schouwman, WUR, 2011.
5. Collectief beheersplan van de Agrarische Natuurvereniging De Súdwesthoeke, 2012.
6. Kennisdocument Trends & ontwikkelingen Friese leefomgeving, provincie Fryslân, Leeuwarden, 2018.
7. Vismigratierivier Afsluitdijk, haalbaarheid en projectplan, Programma: naar een rijke Waddenzee, DLG, 2013.
8. Een verkenning naar landschap en cultuurhistorie, It Fryske Gea, 2017.
9. Prognose ontwikkeling recreatievaart 2030, 2040, 2050, i.o.v. Rijkswaterstaat, Recreatieadvies, Lelystad, 2018.
10. KNMI'14 Climate Change Scenarios, KNMI, 2014.
11. Friese Energiestrategie – De bouwstenen, Berenschot i.o.v. regiegroep Friese energiestrategie, 2016.
12. The World Population Prospects, UN, 2017.
13. Indeling krimp en anticipeerregio's in Nederland, ministerie van I&M, 2015.
14. Prognose bevolkingsontwikkeling, provinsje Fryslân, 2017.
15. Notitie Clusteragenda – proces, uitkomsten en vervolg, gemeente Súdwest-Fryslân, 2017.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

Circulaire economie

De circulaire economie is een economisch systeem dat bedoeld is om herbruikbaarheid van producten en grondstoffen te maximaliseren en waardevernietiging te minimaliseren. Anders dan in het huidige lineaire systeem, waarin grondstoffen worden omgezet in producten die aan het einde van hun levensduur worden vernietigd.

Fosfaat

Fosfaat (P_2O_5) is een van de belangrijkste grondstoffen voor de productie van voedsel. Het is een verbinding van fosfor met zuurstof. Zowel mensen, dieren als planten hebben fosfaat nodig om te kunnen leven. Mensen en dieren krijgen fosfaat binnen via voedsel. Planten halen fosfaat uit de bodem.

Fossiele brandstoffen

Fossiele brandstoffen zijn energiebronnen die zijn ontstaan uit versteende resten van plantaardig en dierlijk leven in het geologisch verleden van de aarde. Bekende voorbeelden van fossiele brandstoffen zijn steenkool, aardgas en aardolie.

Gebiedsagenda

Een gebiedsagenda is een gezamenlijk product van Rijk en regio en staat voor een integrale benadering van het ruimtelijk fysieke domein. Het gaat over het economisch vestigingsklimaat, verstedelijking, bereikbaarheid, water, energie, natuur en landschap. Het is ook een 'voorraadkamer' voor de besluitvorming over programma's en projecten in het Bestuurlijk Overleg Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (BO-MIRT). Op basis van een gezamenlijke visie zijn opgaven gedefinieerd en vertaald in projecten en acties waar gedeelde belangen spelen.

Gradiënten

Geleidelijke overgangen in bodemsoort, grondwatertype en grondwaterstand die tot gevolg hebben dat de daar aanwezige vegetatie veelal gevarieerder is.

Inklinken

Ook wel klink genaamd, is het proces van volumevermindering van grond door verdroging of onttrekken van grondwater. Klink kan bijvoorbeeld ontstaan bij bemaling in een polder.

Internet of things

Internet of Things (IoT) staat voor het (tijdelijk) verbinden van apparaten met internet om gegevens te kunnen uitwisselen. De verwachting is dat er op den duur meer intelligente apparaten dan mensen op internet zitten. Voorbeelden zijn slimme thermometers, koelkasten, sportkleding met sensoren.

Kapen

Een kaap is een in zee (of in een meer) uitstekend kustgedeelte, dat de uiterste punt vormt van een gebergte of natuurlijk verhoogd land.

Mestvergister

Een mestvergister is een gasdichte silo waarin biogas uit de biomassa gewonnen kan worden.

Mienskip

Mienskip is het Friese begrip voor de gemeenschap of samenleving. Deze is traditioneel vaak hecht in Friesland, men onderneemt veel met elkaar en helpt elkaar waar nodig.

Nano - en moleculaire technologie

Nano - en moleculaire technologie zijn technieken die het mogelijk maken te werken met zeer kleine deeltjes in de grootte-orde van nanometers (afkorting nm, een miljardste van een meter).

People-Planet-Profit

Is een term uit de duurzame ontwikkeling. Het staat voor de drie elementen people (mensen), planet (planeet/milieu) en profit (opbrengst/winst), die op harmonieuze wijze gecombineerd zouden moeten worden. De term werd bedacht door John Elkington, een adviseur op het terrein van duurzame ontwikkeling.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

Stakeholder

Letterlijk is dit een belanghebbende. Hier bedoelen wij: een stakeholder is een persoon of organisatie die invloed ondervindt (positief of negatief) en/of zelf invloed kan uitoefenen op een organisatie, een overheidsbesluit of een project.

Scope

Scope is een term waarmee de aard, omvang en beperkingen van een project, proces, programma of opgave worden aangeduid. Door het vaststellen van de scope wordt bepaald wat hier wel en niet onder valt. Er is sprake van een scope wijziging als er aanpassing lopende het project, proces, programma of opgave aanpassing van de gemaakte afspraken plaatsvindt.

Zelnering

In gebieden waar het veen doordrenkt was geweest met zeewater en daardoor rijk aan natrium was kon zout gewonnen worden. De naam voor een dergelijke laag veen die zich onder zeeklei of zand bevindt is darink. De darink werd uitgegraven en verbrand in een speciale oven. Aan de overgebleven as werd water toegevoegd en uitgekookt, waarna zout overbleef. Dit proces heet selnering of zelnering, een naam waar het Latijnse woord sal, dat 'zout' betekent, in te herkennen is.

Zijlen

Zijl is in Noord-Nederland het woord voor (spui)sluis. In het Fries spreekt men van `syl`, in het Gronings van `ziel` en in het Oostfries van `siel`. Het woord is verwant aan het werkwoord: sijpelen, wat doorlaten van water betekent.

Fotograaf: Daniël Hartog

